

TARTU ÜLIKOOL
HARIDUS- JA SOTSIAALTEADUSKOND
AJAKIRJANDUSE JA KOMMUNIKATSIOONI INSTITUUT

**AJAKIRJANDUSLIKUD OSALUSEKSPERIMENDID
AJALEHES EESTI EKSPRESS 1989 - 2010**

Bakalaureusetöö

juhendaja: Vallo Nuust, MA

autor: Laura Mallene

Tartu 2011

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Osaluseksperimendi teoreetilised ja empiirilised lähtekohad.....	5
1.1 Osaluseksperimendi definitsioonid.....	6
1.2 Osaluseksperiment ajakirjanduslikes žanrites.....	8
1.3 Ajakirjaniku roll osaluseksperimendis.....	9
1.4 Osaluseksperimendi uudisväärtus.....	11
1.5 Eetilised konfliktid osaluseksperimendi sooritamisel.....	13
2. Osaluseksperiment Eesti Ekspressis.....	16
2.1 Eesti Ekspressi ajakirjanike osaluseksperimendi definitsioonid.....	16
2.2 Ajakirjandusliku osaluseksperimendi alaliikide tunnused.....	21
2.3 Osaluseksperimendi eelised ja raskused.....	22
2.4 Osaluseksperiment erinevates žanrites.....	24
2.4 Ajakirjaniku roll osaluseksperimendis.....	27
2.5 Osaluseksperimendi uudisväärtuslikkus.....	29
2.6 Eetilised konfliktid osaluseksperimendis.....	36
3. Diskussioon ja järeldused	42
3.1 Vastused uurimisküsimustele.....	42
3.2 Osaluseksperimendi tulevik	45
3.3 Teema käsitlemise probleemid.....	46
Kokkuvõte.....	47
Summary.....	49
Allikad.....	51
Lisad.....	55
Lisa 1. Intervjuud Eesti Ekspressi ajakirjanikega.....	55
Lisa 1.1. Intervjuu Krister Kiviga.....	55
Lisa 1.2. Intervjuu Sulev Vedleriga.....	57
Lisa 1.3 Intervjuu Viktoria Ladõnskajaga.....	60
Lisa 1.4. Intervjuu Madis Jürgeniga.....	63
Lisa 1.5. Intervjuu Tarmo Vahteriga.....	69

Sissejuhatus

Madis Jürgen rääkis ekspertintervjuus (Lisa 1.4) loo Soome ajakirjanikust, kes võttis üles politsei vägivallateema. (Politsei vägivald oli viiekümndatel Soomes probleem, mida kõik teadsid, aga kõva häälega polnud sellest keegi rääkinud.) Ajakirjanik lõi öösel sisse juveelipoe akna, istus poenurka maha, pani diktofoni poeriiulile salvestama ja hakkas politseinikke ootama. Politseinikud tulid kohale, peksid ajakirjaniku hoolega läbi (kuigi see vastupanu ei osutanud) ja viisid vangikongi. Mehe klopitud väljanägemist põhjendas politsei sellega, et mees hakkas vastu. Järgmisel hommikul palus ajakirjanik sõpradel tuua poeriiulilt diktofon, kus oli salvestatud politseinike vägivald tema kallal. See lugu muutis palju.

Tarmo Vahter (Lisa 1.5) tõi ekspertintervjuus esile Saksamaa ajakirjaniku Günter Wallraffi, kes on rajanud terve oma karjääri osaluseksperimenti läbi ebaõigluse paljastamisele. Viktoria Ladõnskaja (Lisa 1.3) rääkis ühiskondlikust nõudlusest kui osaluseksperimenti põhilisest ajendist.

Osaluseksperiment ongi väga sageli tänuväärne vahend ebaõiglusele, vajakajäämisele ja sotsiaalsetele probleemidele tähelepanu tõmbamiseks. Samas on see ka üks raskemaid - emotsionaalselt, füüsiliselt, ajakirjandusmeisterlikult.

Siiski on seda uuritud väga äärmiselt vähe. Ajakirjanduslikke osaluseksperimente on tehtud ka Eestis –elukutsevahetuste näol juba 1930ndatel– ometi puudub Eesti praktilistes ajakirjandusõpikutes teave osaluseksperimenti kohta. Samas on Eesti Ekspressi (eriti Madis Jürgeni) osaluseksperimentid tuntud ja neid mäletatakse ka aastaid hiljem. Käesoleva bakalaureusetöö teema ongi oluline seetõttu, et osaluseksperimenti käsitus on äärmiselt puudulik, kui mitte öelda olematu.

Seetõttu on minu bakalaureusetöö põhieesmärgiks uurida osaluseksperimenti, autori rolli selles, eetilisi konflikte ning uudisväärtuse kriteeriume.

Töö eesmärgiks on uurida just nimelt osaluseksperimenti paberajakirjanduses. Lähtudes osaluseksperimenti ajamahukusest, langes valik nädalaleht Eesti Ekspressile.

Oma töö esimeses peatükis püüan leida, mida osaluseksperiment teoreetilistes käsitlustes

endast kujutab. Proovin kindlaks teha, missuguseid žanre on osaluseksperimenti kirja pannes kasutatud, uurin osaluseksperimenti autori kui peategelase või kõrvaltegelase rolli. Oluliseks pean suuremate eetiliste konfliktide kaardistamist. Siinkohal tahan rõhutada, et osaluseksperimenti eetilistest konfliktidest saaks teha omaette teadustöö. Käesoleva töö eesmärk on vaid põgus peamiste potentsiaalsete eetiliste kitsaskohtade kaardistamine.

Oma töö teises peatükis proovin analüüsida osaluseksperimenti Eesti Ekspressis. Toetudes esimeses peatükis välja toodud teooriale, püüan analüüsida Eesti Ekspressi artikleid, kasutades selleks peamiselt tekstianalüüsi. Et uurida osaluseksperimenti süvitsi, tegin ekspertintervjuud viie Eesti Ekspressi ajakirjanikuga, kes osaluseksperimenti ise sooritanud on.

Käesolev töö uurib praktilist ajakirjandust ja selle üht kindlat võtet, seega on oluline tuua esile ka praktilised näpunäited, kuidas teha head ajakirjanduslikku osaluseksperimenti.

Soovin siinkohal tänada oma juhendajat Vallo Nuusti abi, nõuannete ja toetuse eest.

1. Osaluseksperimendi teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Frieland & Lee (1993: 10) kirjeldavad esimest teadaolevat osaluseksperimenti, mis leidis aset 1887. aastal USA-s. Ajalehe *New York World* ajakirjanik Nellie Bly lasi end hullust teeseldes kinni panna New Yorgi hullumajja, et uurida sealseid tingimusi. Sellest ajast saadik on osaluseksperiment muutunud ja võtnud uusi vorme. Populaarseks on see ajakirjanduslik võtte saanud televisioonis, kus tekkisid varjatud kaamera (*candid camera*) stiilis saated. Eestis harrastab teleosaluseksperimente ETV saade „Pealtnägija“.

Eesti ajakirjandusruumis tuntakse osaluseksperimentidest kõige rohkem elukutsevahetusi. Uus (2009: 251) kirjeldab oma mälestustes, kuidas ajaleht „Edasi“ püstitas Eesti ajakirjanike arsenalis uuriva ajakirjanduse ühe võimalusterikka võtte – elukutsevahetuse, mida võib pidada osaluseksperimendi alaliigiks: „Seda oli proovitud varemgi: Jänkimees (Evald Tammlaan) heeringapüügilaeva madrusena juba 1930. aastail, noortehäällane Albert Silaste Kuubasse suunduva laeva vanemmadrusena, edasilased Silvia Vissak suurehitusel töölisena, Karl Metsaots kirjakandjana. Aga õige vungi andis Olev Anton karjabrigadirina Laeva sovhoosis töötades (1973), millest said vundamendi tema „Külajutud“ /.../. Ridamisi käisid tema jälgedes meilt Nasta Pino põllutöölisena, Andrus Esko restoranis „Volga“ kelnerina, Mart Kadastik perekonnaseisuametnikuna... /.../. See oli ehe elu, mis niimoodi lehte jõudis.“ Ka Jürgen (Lisa 1.4) toob välja osaluseksperimendi elulisuse: „Tammsaare käis hommikuti Tallinna keskturul kartulit ja kapsast ostmas. Miks? Vaevalt ainult sellepärast, et tal oli kodus kuri naine, kes teda turule kupatas. Ta tahtis ise elada sisse talumeeste ellu, kuulata nende kõnepruuki, nende mõtteid. Kirjutuslaua taga ei mõtle välja tegelikku elu.“

Käesoleva töö eesmärk on uurida ajakirjanduslikku osaluseksperimenti kui reporteritöö vormi. Seetõttu on uurimise alla võetud ajakirjanik kui sündmustiku (pea)tegelane, kes samal ajal ka sündmust kajastab ja interpreteerib. Siit tulevad omakorda küsimused, mille järgi valitakse osaluseksperimendi teemat ja mis teeb selle uudisväärtuslikuks? Ning veel enam – kuivõrd läheb selline (sageli *undercover* vormis tehtud) reporteritöö vorm ja kajastamine kokku eetikareeglitega? Sellest lähtuvalt on töö uurimisküsimusteks:

1. Mida kujutab endast ajakirjanduslik osaluseksperiment Eesti Ekspressis?
2. Missugune on ajakirjaniku roll ajakirjanduslikus osaluseksperimentis?
3. Millised on ajakirjandusliku osaluseksperimenti kõige sagedasemad eetilised konfliktid?
4. Milles seisneb ajakirjandusliku osaluseksperimenti uudisväärtuslikkus?

Töö lõpp-eesmärgina soovin välja töötada praktilised näpunäited ajakirjandusliku osaluseksperimenti sooritajale.

1.1 Osaluseksperimenti definitsioonid

Osaluseksperimenti mõistele ühte ja kindlat vastet ei olegi. Osaluseksperimenti on erinevad allikad pidanud nii ajakirjanduslikuks žanriks, aga ka sihikindlaks tegevuseks info hankimise nimel, mis hiljem olemusloo (harvem ka mõne muu ajakirjandusliku žanri) vormi valatakse. Samas viidatakse ka valminud artiklile hiljem kui osaluseksperimentile.

Järgnevalt püüan välja tuua terminid, millega on kirjeldatud osaluseksperimenti või selle alaliike, illustreerides mõistet autorite väljatoodud näidetega.

- ✎ Dardanne (1998: 496) kasutab terminit osalusajakirjandus (*participatory journalism*) ja defineerib seda kui “ajakirjandust, milles isikud teadlikult uudiste loomiseks tegutsevad ja siis neist uudistest kirjutavad, või kirjutavad sündmustest, kus nad ise on osalenud.” Sealhulgas loeb Dardanne osalusajakirjanduseks ka need artiklid, milles ajakirjanik on osalenud tahtmatult, nagu lennuõnnetused, maavärinad ja tornaadod. Dardanne viitab siinkohal, et mõistet *participatory journalism* on võrdsustatud mitmel pool terminiga “kodanikuajakirjandus” (*civic journalism*), kus ajakirjandust tegema kaasatakse ka inimesed, kes ei ole ajakirjanikud. Osalusmeediaga selles tähenduses käesolevas töös ei tegeleta. Dardanne toob näitena *The Chicago Sun-Times* artiklid, mille tegemise jaoks ostis väljaanne 1978. aastal baari *The Mirage*, et reporter Zay N. Smith saaks kirjutada pärast baaris töötamist 25-osalise artiklite sarja kohalike

ametnike korruptsioonist ning altkäemaksusüsteemist. Hunt (2007) kirjeldab osalusajakirjandust kui ajakirjandusmetoodikat, kus ajakirjanikud artiklikis informatsiooni kogudes ise loos osalevad, tehes seda, mida teisedki. Osalusajakirjanduse metoodika erineb traditsioonilisest ajakirjandusmetoodikast selle poolest, et ajakirjanikud ei piirdu vaid jälgimise ja intervjuuga vaid kirjutavad omaenda kogemusest.

- ♣ eksperiment (*experiment*) on žanrikäsitlustes terminina kasutusel väga harva. Wein (2008) kirjeldab selle terminiga žanri, kus ajakirjanik astub välja tavapärasest vaatleja rollist ning mängib reaalsusega, et näha, mis juhtub. Samasisuline tähendus on terminil osaluslugu (*participatory story*). Ühe näitena toob Wein ajalehe *Washington Post* ajakirjaniku Gene Weingarteni eksperimendi, kus kuulus muusik Joshua Bell esines tänavamuusikuna, et näha, kui paljud inimesed peatuvad ja teda kuulama jäävad. Bell mängis kolmveerand tundi oma kõige keerulisemat repertuaari, kuid 1097 möödujast annetasid raha vaid 27, kokku veidi üle 30 dollari. Seitse inimest jäid seisma kauemaks kui minutiks. Weingarter võitis selle looga olemuslugude kategoorias Pulitzeri preemia.
- ♣ immersioon (*immersion*) – vorm, kus loo autor käsitleb teemat läbi sügavalt isikliku vaatevinkli. Laiendusena kasutatakse seda terminit ka kirjeldamiseks kogemusi, mis kasutajal on uute meediatehnoloogiatega (eriti virtuaalreaalsuses, aga ka videomängude puhul), kus objekt kaotab taju iseenda kohta eraldiseisvana meediumist või selle simuleeritud maailmast (Lister *et al* 2003). Gebhardt (2010) toob eraldi välja identiteediimmersiooni (*identity immersion*), kus osaluseksperiment toimub ajakirjanikus endas, kui ta teeskleb maskeeringut kandes kedagi teist – valgenahaline reporter laseb end maalida mustanahaliseks, naine laseb kinni siduda rinnad ja kannab meheriietust, et kogeda mehe elu, saledad Lääne ilustandarditele vastavad inimesed kannavad polstrit, mis muudavad nad ülekaaluliseks, et kogeda diskrimineerimist ja madala enesehinnanguga rasvunud inimese elu. Identiteediimmersiooni loetakse isikliku väljakutse ja praktilise ajakirjanduse seguks ja see omab juuri kirjanduslikes ja antropoloogilistes vormides.
- ♣ gonzo-ajakirjandus (*gonzo journalism*) – ajakirja *Rolling Stones* ajakirjanik Hunter S.

Thompsoni loodud stiil, mis hõlmab ajakirjanikupoolset jultunud sekkumist loosse ja millel on iseloomulik stiil (Frielander & Lee 1993). Gonzo-ajakirjanduse alguseks loetakse *Scanlan's Monthly's* ilmunud Hunter S. Thompsoni artiklit (1970) "*The Kentucky Derby is Decadent and Depraved*".

- ▲ infiltratsioon (*infiltration/ undercover reporting*) kuulub uuriva ajakirjanduse valdkonda. Meyer & Doe (1966) järgi tähistab see meetodit, kus ajakirjanik teeskleb kedagi, kes ta tegelikult ei ole, ning mille käigus saab ajakirjanik sügavama vaatepildi tegelaste ja nende käitumise kohta. Randalli (2000) järgi kasutatakse *undercover* infokogumismeetodit "suletud" maailma uurimiseks. Selleks võib olla salajane ühing, kompanii või organisatsioon. Näitena toob Randall eelpool kirjeldatud Nellie Bly hullumajaeksperimenti.

1.2 Osaluseksperiment ajakirjanduslikes žanrites

Osaluseksperiment olemusloos

Hay (1990: 8) järgi on olemuslugu 800 – 3000 sõna pikkune mitteilukirjanduslik lugu, mis on kirjutatud lihtsas ja selges keeles. Selle ajakirjanduslikkus väljendub loo faktilisuses, loo autorilt eeldatakse täpsuse ja aususe kõrgetest standarditest kinnipidamist. Olemuslugu põhineb kaalukal uurimistööl, mis tavaliselt viiakse läbi intervjuu, isikliku vaatluse ja eeltööna raamatukogudes ning avalikes registrites. Erinevalt uudisest algab see ilukirjandusliku juhtlõiguga ja esitleb fakte paindlikumal kujul. Loo kirjutaja võib võtta seisukoha, kasutada võib ilukirjanduslikke tehnikaid, et *näidata* selle asemel, et rääkida lugejale, mis toimumas on. Lühidalt – olemuslugu on hübriid, mis nõuab ajakirjaniku vilmuse ja loo jutustaja oskuste kombineerimist.

Randall (2000: 194) toob erinevaid lähenemisviise olemusloo kirjutamiseks. Mõned neist kirjeldavad ka osaluseksperimenti (eelkõige infiltratsiooni):

- ▲ maskeeringus (*in disguise*) - ajakirjanik võtab kellegi rolli, et näha inimeste reageeringut, võib teha nii meelelahutuslikel kui tõsistel eesmärkidel (sotsiaalsed

probleemid);

- ✧ kulisside taha minek (*behind the scenes*) - kasutatakse selgitamiseks, kuidas miski töötab. See lähenemisviis on parim teemadeks, mida lugeja peab iseenesestmõistetavateks, kuid tegelikkuses teab sellest väga vähe.

Osaluseksperiment pehmes uudises

Hennoste (2010) järgi on piir pehmete uudiste ja olemuslugude vahel üsna hämar. Inglisekeelses terminoloogias on nt palju segadust sõnade *feature*, *soft news* ja *human interest news* vahel.

Käesolevas töös vaadeldakse eraldi pehmet uudist ja olemuslugu. Juhul, kui osaluseksperiment pannakse kirja pehme uudisena, siis sellisel juhul reporter esmalt osaleb sündmuses, kogeb uut reaalsust, ent uudise kirjutamisel välistab sündmustikust enda tegevuse – nt elab osaluseksperimenti raames nädal aega nunnakloostri, ent kirjutab uudisloos osaluseksperimenti mittepuudutavast. Küsitavuse alla saab seada, kas tegu sel juhul ajakirjandusliku osaluseksperimentiga üldse ongi. Ladõnskaja (Lisa 1.3) kirjeldab oma artiklit “Vene nunnakloostriid saavad oma juhid Kuremäelt” just osaluseksperimentina, kuna elas nunnakloostri ja koges toimuvat, kuid artiklis tema kogemus ei kajastu.

Osaluseksperiment intervjuus

Randalli (2000) järgi saab loo jutustamiseks kasutada intervjuud. Intervjuud saab esitada kirjutatud loona, koos sisu, taustainfo ja kommentaaridega, või ka toimetatud sõna-sõnalise intervjuuna.

1.3 Ajakirjaniku roll osaluseksperimentis

Ajakirjanikud osalevad alateadlikult igas loos, mida kajastavad. Eriti teevad seda televisioonis töötavad reporterid, aga ka koosolekutel, kohtuprotsessidel ja teistel sündmustel viibimine muudab märkamatuks ja ettearvamatuks käitumist ja tulemust. Press saab teadlikult ja teadmata uudise osaliseks: (Dardanne 1998: 496).

Hennoste (2010) järgi on ajakirjanik parimaks allikaks, kuna ainult tema saab anda otsest, ilma filtreerimata infot sündmusest, mida ta ise nägi või kuulis. Hennessey (2006) rõhutab isikliku kogemuse unikaalsust. See, mida isikliku kogemuse läbi avastatakse on palju huvitavam kui see, mida ammu teatakse.

Kuid osaluseksperimentis pole ajakirjaniku roll loos alateadlik vaid isegi rõhutatud: ajakirjanik on enamasti pea- või kõrvaltegelane, harvem pealtvaataja, kusjuures ajakirjaniku võimuses on sündmuste kulgu muuta. Eelnevast saab järeldada, et osaluseksperimenti läbi valminud artikkel on palju vahetum ja täpsem, kuna puuduvad vahendajad ning ka ajakirjanik on oma kogetu vahendajana rohkem veendunud oma teksti õigsuses.

Ajakirjaniku peategelaseroll asetab ajakirjaniku uude olukorda: peale ajakirjandusmeisterlikkuse nõuab ajakirjanduslik osaluseksperiment muuhulgas näitlejameisterlikkust. Hunt (2007: 19) tõmbab paralleele osaluseksperimenti tegeva ajakirjaniku ja näitleja vahel – mõlemad asetavad end uude rolli, aga ajakirjaniku töö lõpp-produkt on artikkel, näitlejal tegelaskuju.

Siiski nõuab minategelase suurelt sissetoomine tõsist eelnevat kaalumist. Sikk (2008: 47) leiab, et eksperimentaalajakirjanduse juures on ajakirjanik peategelasena tihti vältimatu, kuid on oluline, et enese eksponeerimine ei muutuks vältimatuks reegliks, alati tuleb küsida, kas see on hädavajalik või mitte. Ka Randalli (2000: 201) järgi valitseb eriti oluliste lugude puhul kiusatus reporteri mina rõhutada. On olemas ajakirjanikke, kes usuvad, et nende reaktsioonid, emotsioonid ja tegemised on nii paeluvad, et need peab tihti loosse kaasama. See on Randalli järgi õigustatud vaid juhul, kui tegu on nimeka ajakirjanikuga, kelle kaubamärk ongi enda kogemustest kirjutamine. Kui mitte, siis tuleks hoida isikustatud kirjutamine juhuks kui tegu on millegi äärmiselt põnevaga. Kui Orwell kirjutas Hispaania kodusõjast, tõi ta sisse isikliku kogemuse, mis õigustas end – teda tulistati.

Osaluseksperiment toob läbi ajakirjaniku peategelaserolli repoteritöösse uusi mõõtmeid. Hunt (2007: 72) toob välja, et osaluseksperimentist kirjutamisel ei panda kirja vaid füüsilisi ja materiaalsed tegurid vaid ka emotsioone ja psühholoogilisi mõjusid. Kui situatsioon on valus, stressirikas, ebamugav või keeruline, siis ajakirjanik ise on selle tunnistajaks ja emotsioonaalselt ning psühholoogiliselt mõjutatud. Teiste sõnadega: osaluseksperimente

sooritavad ajakirjanikud ei piirdu vaid tegevusliini edastamisega vaid kaasavad ka omaenda emotsionaalse ja psühholoogilise dünaamika loo suhtes. Osaluseksperiment eristub teistest ajakirjanduslikest kajastamisviisidest ajakirjaniku emotsioonide kaasamise poolest – ajakirjaniku mõtted, tunded ja käitumine kaasatakse info hulka nagu muu teavegi.

1.4 Osaluseksperimenti uudisväärtus

Hay (1990: 13) järgi on loo idee palju rohkem kui lihtsalt teema – see on korraga teema ja lähenemine teemale. Kuid mille järgi valida teema osaluseksperimentiks? Hennoste (2010: 149) toob välja pehmed uudisväärtuste kriteeriumid: keskseks on pehmetes uudistes kolm väärtust: *prominentsed osalejad, konflikt ja sündmuste lähedus lugejatele*. Neile lisaks on tähtis ka *ebatavalisus*, kuid selle mõju kiputakse tavaliselt üle hindama. Sündmuse *mõju* ja *aktuaalsus* on vähemolulised kui kõvades uudistes, kuid nende puhul on pehmetes uudistes omad erijooned. Tihti pole pehmed uudised ka kuigi *värsked*, pigem võib mõnikord kõnelda nende ajatusest.

- ✧ konflikt – Hennoste (2010) järgi on pehme uudise tavaline aines sport, seiklused, sõda, mängud, kiskumised, vaidlused, löömingud parlamendis, kriminaalsus ja vägivald, õnnetused ja katastroofid. Kriminaalsust ei tohiks üle rõhutada, sest see tekitab asjatult hirmu ja võib õhutada järele tegema.
- ✧ prominendid – pehmete uudiste oluliseks aineks on prominentide elu. Inimeste ring, kellest tehtud lugejad armastavad, on suhteliselt kitsas: ühiskonna juhid, rikkad, filmi-, seebi- ja teletähed, tippajakirjanikud, poplauljad, tippsportlased, suured kurjategijad, iluduskuningannad, siniverelised, imelapsed, armsad loomad, päästjad/abistajad, head teinud ohvrid.
- ✧ lähedus ja emotsionaalne side lugejaga – inimest huvitavad need sündmused, mis on toimunud tema juuresolekul. Samuti huvitavad teda need uudised, kus on juttu tema tuttavatest, lähedal elavatest inimestest (naabrid, töökaaslased) või sellest, mis juhtus tema lähedal. Väärtuslikud on ka need sündmusetüübid, millega ta saab ennast siduda emotsionaalselt.

- ✧ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider - Hennoste (2010) toob siinkohal välja John B. Bogarti kuulsa tsitaadi: *uudis on see, kui inimene hammustab koera. /.../* Väga olulised on ka lood sellest, mis või kes on suurim ja pisim, parim ja halvim, esimene ja viimane. Palju on lugusid võistlustest, tippudest, võitjatest, suurimatest ja pisimatest asjadest.
- ✧ sündmused, mis mõjutavad lugeja elu - siia kuuluvad pehmete uudiste puhul eeskätt *olmeprobleemid* ja *tarbijakaitse*, aga ka teaduse ja tehnika saavutused, mis mõjutavad meie igapäevast elu jms.
- ✧ aktuaalsus - kõige tavalisem aktuaalsus seisneb siin pideva info andmises *prominentide elust*. Lugejad soovivad teada, mida üks või teine avaliku elu tegelane parajasti teeb või miks temast kaua kuulda ei ole olnud. Teiseks on just pehmed uudised need, mida kasutatakse suurte sündmuste, eriti suurte katastroofide *tagajärgedest* kirjutamisel.

Blundell (1988: 20-21) toob välja loetelu, mis lugejale olemusloo puhul kõige enam apelleerib (kahanevas järjekorras):

- ✧ koerad, teised armsad loomad ja hästikäituvad väiksed lapsed;
- ✧ inimesed/ artistid – siinkohal on mõeldud neid, kes vastavad kahele kriteeriumile: nad on nõ nupulevajutajaid/niiditõmbajad. Artistid on need, kes panevad asjad toimima ja kes on otseselt mõjutatud sellest, mis juhtuma hakkab;
- ✧ faktid – juhul, kui need on asjakohased ja viivad lugu edasi;
- ✧ inimesed/ vaatljad – vastupidiselt artistidele ei ole vaatljad tegevusse kaasatud, neil ei ole otsest kaasatust: konsultandid, analüütikud, juristid, kõikvõimalikud eksperid, ja see, mida nad teevad, on rääkimine.
- ✧ numbrid, eelistatult suured ja võrdlevad numbrid. See tõmbab lugeja tähelepanu, kuid – suured numbrid on abstraksed. Kui numbreid on liiga palju, siis lugeja loobub ja lugu jääb edasi andmata.

1.5 Eetilised konfliktid osaluseksperimenti sooritamisel

Osaluseksperimenti iseloomu tõttu tõusevad eetilised küsimused eriti teravdatult esile. Seetõttu vajab osaluseksperiment ja selle sobivus teemat kajastama eelnevalt eriti põhjalikku ajakirjanike- ja toimetusepoolset läbikaalumist.

Randalli (2000) järgi on ajakirjanduses nn „hall tsoon“, eetikapiirid, mis on ebakindlad. Need käsitlevad järgnevaid aspekte:

privaatsus – ajakirjanikul peab olema inimese privaatsfääri sekkumiseks ja sellest kirjutamiseks väga hea põhjendus, mis ei baseeruks vaid avalikkuse uudishimul. Kui ametnik räägib avalikkuses moraalsusest ja perekondlikest väärtustest, aga ajakirjanik suudab tõestada, et ta neid ei järgi, siis on tema topeltstandardid artikli materjalina relevantset.

seadusvastatus – teema, mis kerkib päevakorda juhtudel, kui ajakirjanik osaleb seadusevastase teo sooritamises, et seda uurida. Kuid loo nimel seaduse rikkumine on nii ohtlik kui ka väär, sest see eemaldab loost moraalse õiguslikkuse. Vahel saavad ajakirjanikud informatsiooni narkootikumide, kuritegevuse või prostitutsiooni kohta, mis tuleks edastada politseile. Vastasel korral ajakirjanik kompromiteerib iseenda legitiimsust ja võib panna ohtu süütute inimeste elud.

Michael Kinsley, kes viis 1985. aastal läbi eksperimenti väljaande *The New Republic* tarvis, peab osaluseksperimenti põhjendatuks, kui pole ühtki teist viisi, et saada teemast head lugu ja ajakirjanik ei ole teemat käsitledes ebaaus: (Weiss 2008: 43).

Frieland & Lee (1993: 10) järgi ei ole vale artikli kirjutamise eesmärgil rolli sisse elamises, välja arvatud juhul, kui valetatakse iseenda kohta, et kirjutada inimeste isiklikest detailidest. Ja isegi see ei pruugi olla vale juhul, kui uurivad ajakirjanikud nagu Bly ja Sutherland ei oma muid kavatsusi kui uurida tõsiselt sotsiaalseid probleeme. Samas enamik kirjutajaid küsivad eelnevalt ettevalmistusi tehes osalejatelt nõusoleku.

Keeble (2001) toob välja, et eetikakoodeksid on immersioonide suhtes üksmeelsed: need on õigusjärgsed vaid sel juhul, kui materjali ühelgi muul moel pole saada võimalik. Osalejate teadmatus on osaluseksperimenti eetilise külje kriitiliseim faktor ja ka nõue, mille rikkumises

saab autorit kõige kergemini süüdistada. Eesti ajakirjanduskoodeks annab ranged nõuded infoallikatega käitumiseks:

3.1. *Ajakirjanik, kogudes materjali avaldamise/edastamise jaoks, peab teatama vestluspartnerile, et ta on ajakirjanik ja millise väljaande/jaama juurest. Soovitav on teatada ka, mille jaoks informatsiooni kogutakse.*

3.2. *Ajakirjanik ei või kuritarvitada meediaga suhtlemisel kogenematuid inimesi. Enne vestlust selgitatakse räägitu võimalikke tagajärgi.*

3.7. *Ajakirjanik hangib heli- ja pildiülesvõtteid ning informatsiooni avalikult. Erandid on lubatud ülekaaluka avaliku huvi olemasolul, kui materjali pole võimalik teisiti hankida.*

Eesti Ajalehtede Liit (2011)

Keeble (2001) toob esile ajakirjaniku Donal MacIntyre, kes sooritas osaluseksperimente telesaadetes *World in Action* ja *MacIntyre Undercover*. MacIntyre kehastus jalgpallihuligaaniks, sotsiaalhooldajaks, turvameheks ning moefotograafiks ja kogus salaja materjali vägivalda, korruptsiooni ja ekspluateerimise kohta, mis viis nelja rahvusvahelise modelliäri tippjuhi ajutise töölt eemaldamiseni ning uurimise all olnud hooldekodu suleti. Ka MacIntyre rõhutab põhimõtete kaalumise olulisust enne ülesande võtmist ning et ajakirjaniku *undercover* töötamine peaks olema kõige viimane abinõu. Tema oma põhimõtted osaluseksperimenti läbiviimisel on järgmised (Spark 2000 viidatud Keeble 2001:56 kaudu):

- 1) Ära sobita sõprust inimesega, kes pole kriminaal. Su sõber võib vastasel korral peale sinu lahkumist kannatada.
- 2) Ära riku seadust. Võid osta teatud tingimustel narkootikume, kuid pead need tingimata saatma analüüsimiseks laborisse, et kontrollida, kas need on tõepoolest narkootikumid.
- 3) Ära sea ohtu oma allikaid.

- 4) Lihtsalt ole nähtu tunnistajaks. Kellegi süüdimõistmine ei ole sinu töö.
- 5) Pea meeles, et kõik, mida kirja paned või salvestad võib osutuda asitõendiks kohtuprotsessis. Ära suhtu oma uuringusse kerglaselt.

2. Osaluseksperiment Eesti Ekspressis

Eesti Ekspressi esimene osaluseksperiment sündis 1992. aastal, mil Madis Jürgen kontrollis ajakirjandusliku osaluseksperimenti raames Eesti-Läti piirivalve tööd, sidudes auto külge kaks tulirelva. Pärast seda on tehtud osaluseksperimente järjepidevalt, kuid Madis Jürgen on jäänud Eesti Ekspressi produktiivseimaks osaluseksperimentide sooritajaks.

2.1 Eesti Ekspressi ajakirjanike osaluseksperimenti definitsioonid

- ▲ Sulev Vedler (Lisa 1.2) peab osaluseksperimentiks katset, kus ajakirjanik kohandub uude rolli, et midagi tõestada;
- ▲ Viktoria Ladõnskaja (Lisa 1.3) defineerib osaluseksperimenti kui ajakirjandusliku uurimuse läbiviimist, mille olulise osana kaasatakse ajakirjanik sündmuste konteksti.
- ▲ Madis Jürgen (Lisa 1.4) peab osalusvaatluseks või osaluseksperimentiks meetodit, mille abil on võimalik elada sisse tundmatusse maailma, ammutada materjali mingi tundmatu nähtuse või olukorra, inimese või inimeste grupi kohta, et kirjutada sellest haarav lugu;
- ▲ Tarmo Vahter (Lisa 1.5) kirjeldab osaluseksperimenti kui protseduuri, mille jooksul ajakirjanik kogeb, näeb ja kirjeldab toimuvat, et koguda tõest infot ilma vahendajaid kasutamata.

Võttes arvesse Eesti ajakirjanike ja välisautorite tõlgendusi, võib osaluseksperimentiks pidada reporteritöö vormi, milles ajakirjanik reaalsusega mängides ja iseennast või vaatlusobjekti uude rolli asetades teadlikult tegutseb, luues tegevuse kaudu artikli sisu.

Osaluseksperimenti alajaotus

Osaluseksperimente analüüsid avastasin, et tegu on väga laia mõsitega. Kuid osaluseksperimenti saab jaotada toetudes peatükis 1 leiduvate mõistete abil peamiselt ajakirjaniku rolli ja eksperimenti eesmärgi järgi nelja alaliiki:

- ♣ immersioon, kus ajakirjanik võtab endale uue rolli ja sulandub keskkonda, et kogeda ja seejärel näidata lugejale läbi sügavalt isikliku kogemuse pilti teatud inimgrupi või -tüübi maailmast (kodutud, puudega inimesed, jne);
- ♣ infiltratsioon, kus ajakirjanik võtab uue identiteeti eesmärgiga paljastada seaduse- ja moraalinormide rikkumist jms pahategusid mõnes (salajases) ühingus, organisatsioonis, kompaniis vms. Tegu on uuriva ajakirjanduse alaliigiga;
- ♣ osaluskatse, kus ajakirjanik katsetab enda peal mõnd ainet või tegevust eesmärgiga kontrollida selle läbi kaaskodanike, institutsioonide ja asutuste pädevust. Osaluskatse võib olla ka meelelahutusliku sisuga. Identiteedi varjamine pole siinkohal oluline;
- ♣ elukutsevahetus, kus ajakirjanik katsetab mingi kindla perioodi kestel mõnd elukutset ja vahendab saadud kogemust. Elukutsevahetusi tehakse nii ajakirjaniku identiteeti säilitades kui ka minetades.

Need neli alaliiki võivad omavahel ühtida. Näiteks läks Viktoria Ladõnskaja osaluseksperimenti raames hooldushaiglasse tööle, vahetades elukutset ja sulandudes ümbritsevasse, et paljastada hooldushaigla puudujääke (elukutsevahetus + infiltratsioon). Artiklit analüüsid jälgisin sellisel juhul, mis on artikli esmane eesmärk – kogeda ja seejärel kirjeldada hooldusõe elukutset või sulanduda ümbritsevasse, et näha ja paljastada, mis olukord valitseb hooldushaiglas, kasutades ettekäändeks elukutset. Ratastooliga linnas ringi sõitva Madis Jürgeni osaluseksperimenti uurides tuli kindlaks teha, kas ajakirjaniku primaarseks eesmärgiks on eelkõige kogeda, mis tunne on olla liikumispuudega inimene (immersioon) või anda edasi liikumispuudega inimese raskusi linnas liiklemisel (osaluskatse).

Valimi kirjeldus

Osaluseksperimentidele on muuhulgas iseloomulik ajamahukus. Peale selle säilib alati oht, et eksperiment ei õnnestu ning artikkel jääb ilmumata. Seepärast on osaluseksperimentidele ehk kõige sobivam väljaanne nädalaleht. Valim ongi võetud Eesti Ekspressi artiklite hulgast. Kuna suur hulk Eesti Ekspressi legendaarseid osaluseksperimente sündis lehe algusaegadel, on valimiks võetud kõik Eesti Ekspressi artiklid alates lehe sünnist 1989. aastal kuni 2010. aasta lõpuni.

Et mõista Eesti Ekspressi osaluseksperimenti tagamaid, intervjuerisin viit Eesti Ekspressi tänaseni tegevat ajakirjanikku, kes ka ise ajakirjanduslikku osaluseksperimenti on sooritanud ja/või oma eksperimentidega silma paistnud.

Lähtuvalt eelpool toodud alajaotusest on valimiks iga aasta esimesena ilmunud infiltratsioon, immersioon, osaluskatse ja elukutsevahetus.

Valimi kriteeriumid

Peatükis 1.1 välja toodud ja Eesti Ekspressi ajakirjanike definitsioonidest lähtuvalt on ajakirjandusliku osaluseksperimenti kriteeriumid järgnevad: osaluseksperiment on reporteritöö vorm, kus ajakirjanik või tema vaatluse all olev inimene

a) osaleb toimuvas ja kajastab seda artiklis ja

b) kehastab ümbritseva suhtes uude rolli, luues selle kaudu kas enda või ümbritsevate jaoks uue reaalsuse.

Tabel 1. Valimisse kuuluvad artiklid

aastakäik	artikkel
1992	osaluskatse Madis Jürgen "Eesti Ekspress" tüssas piirikaitset" (16.10)
1993	infiltratsioon Simo Meinert "Naistega vangis" (17.12) osaluskatse Madis Jürgen "Peatoimetaja 2 nädalat pensionil" (5.02)
1995	infiltratsioon Meelis Hiiob "Club Ecstasy kesklinnas" (22.12) osaluskatse Madis Jürgen "Päev ratastoolis" (20.10)
1996	osaluskatse Meelis Hiiob "Eesti Ekspress käis Hollandis autot ostmas" (17.05)
1997	infiltratsioon Kaidi ¹ "Lihakauplemine Metropoli ees" (27.06)

	immersioon Margit Tamm “Seinad polegi higised - vähe saite” (3.10) osaluskatse Madis Jürgen “Ära aja alla, ole mees!” (25.07)
1998	immersioon Madis Jürgen “Seewald, nagu ta on” (29.05) osaluskatse Madis Jürgen “Ekspress Põrgus” (13.03) elukutsevahetus Priit Vare “Ma tapan su poja!!!” (30.10)
1999	osaluskatse Sulev Vedler “Muidusõojana kõrtsus” (29.07) elukutsevahetus Madis Jürgen “Kihnu mees” (18.02)
2000	immersioon Helen Urbanik “Päev, mil minust sai uus naine” (6.01) osaluskatse Ene Lakk ja Meelis Hiiob “Osta maja Nõmmel, 850 m2!” (20.04) elukutsevahetus Madis Jürgen “Portreed siloaugus ja selle ümber” (26.10)
2001	osaluskatse Madis Jürgen “Eestlane võttis dopingut!” (8.03)
2002	infiltratsioon Madis Jürgen “Diilerit oodates” (25.04)
2003	immersioon Margo Vaino “Mina, venku!” (31.07) osaluskatse Aet Süvari, Janar Filippov “Ekspress kaotas, politsei leidis” (22.05)
2004	immersioon Madis Jürgen “Kolm päeva kodutuna Tallinna linnas” (30.12) osaluskatse Krister Kivi “Päev fokstrotiga” (22.01)
2005	osaluskatse Margot Roose “Londonis <i>first division</i> ’i mehi jahtimas” (10.02)
2006	infiltratsioon Viktoria Ladõnskaja “Surra pisarates ja uriiniloigus” (29.06) osaluskatse

1 Varjunimi - tegemist on eksperimendis maskeeringut kasutanud kaasautoriga. Vedler (Lisa 1.2), Vahter (Lisa 1.5) ja Jürgen (Lisa 1.4) kinnitavad, et eksperimendi sooritakaks oli Kadri Kõusaar.

	Peeter Sauter “200 meetrit käpukil... Tempel mällu igaveseks!” (2.02)
2007	osaluskatse Madis Jürgen “Sõim, hirm ja paha õhk” (12.04) elukutsevahetus Mart Zirnask “Põhk all, savi peal, ilma naela löömata” (5.07)
2008	osaluskatse Maris Sander “Rohi, millega mehi hulluks ajada: feromoon!” (13.03)
2009	osaluskatse Krister Kivi “Nädal Näljahäda” (5.02)
2010	osaluskatse Maris Sander “Armastuse netikataloogid” (15.04) elukutsevahetus Madis Jürgen “Hallo! Julianus Inkasso tülitab!” (9.12)

Nagu öeldud, puudub teoreetiline teave ajakirjandusliku osaluseksperimenti kohta pea täielikult. Seepärast on intervjueritud viit Eesti Ekspressi ajakirjanikku, kes on sooritanud osaluseksperimente. Spetsiifilisemat kriteeriumit osaluseksperimentide kõneisikutele osaluseksperimentide vähesuse tõttu anda ei saanud.

Analüüsi metoodika

Ajakirjanduslike osaluseksperimentide valim pole alaliikide arvu poolest just võrdne. Osaluskatseid leidub pea igas aastakäigus (see on ka mõistetav, osaluskatse on kõige kergemini teostatav, kuna ei ole kõrvalteguritest niivõrd sõltuv) samas infiltratsioon ja elukutsevahetusi leidub vähem kui pooltes aastakäikudes. See ei anna täpselt edasi alaliikide kasutamise sagedust – elukutsevahetused ei ole Eesti Ekspressis harv nähtus, pigem käib nende tegemine hooti. 2007. aasta suvekuudel ilmus elukutsevahetusi Suilise sarja raames lausa igal nädalal.

Et mõista paremini ajakirjanduslikke osaluseksperimente, on viie Eesti Ekspressi ajakirjanikuga läbi viidud ekspertintervjuud, et teha kindlaks autorite nägemus osaluseksperimentist. Kuna Eesti Ekspressi ajakirjanikud käsitlesid ajakirjanduslikku osaluseksperimenti tervikuna, ei saanud käesolevas oma töös alati eristada kolme alaliiki, sel juhul tulebki analüüsida ajakirjanduslikku osaluseksperimenti tervikuna. Osaluseksperimente uurides kavatsen toetuda 1. peatükis välja toodud teooriale. Valimis leiduvaid

osaluseksperimente kavatsen uurida tekstianalüüsi abil, võttes arvesse ekspertintervjuudes välja toodud ajakirjanike nägemused osaluseksperimendist.

Kuna uurimise all on praktilise ajakirjanduse võtte, siis proovin tuua oma töös võimalikult palju näiteid - eelkõige valimist, vajadusel ka valimist väljajäänud osaluseksperimentidest.

2.2 Ajakirjandusliku osaluseksperimendi alaliikide tunnused

Tabel 2. Osalusesperimendi alaliikide tunnused

	ajakirjaniku identiteet	eesmärk	ajakirjaniku roll
immersioon	varjatud	Läbi sügavalt isikliku kogemuse edastada lugejale sündmustikku, tegevuskoha atmosfääri ja emotsioone.	peategelane
infiltratsioon	varjatud	Kitsaskohtade, moraalinormide ja seaduste rikkumise paljastamine (salajastes) ühingutes, organisatsioonides, kompaniides.	Peategelane/ kõrvaltegelane
osaluskatse	kasutatakse nii ajakirjanikuidentiteedi säilitamist kui ka varjamist	Iseenda peal aine või tegevuse järeleproovimine, et leida vastus püstitatud hüpoteesile; selle läbi kaaskondaie, institutsioonide ja asutuste pädevuse väljaselgitamine.	peategelane
elukutsevahetus	Enamasti säilib ajakirjanikuidentiteet	Elukutse esindaja igapäevaelu kogemine ja vahendamine.	peategelane

Allikad: autori analüüs, Frielander & Lee (1993), Gebhardt (2010), Lister et al (2003)

Nagu tabelis 2 on välja toodud, eristuvad osaluseksperimendi alaliigid eelkõige kolme tunnuse põhjal: ajakirjaniku identiteet, eesmärk ja ajakirjaniku roll. Ajakirjaniku identiteedi all on silmas peetud, kas ajakirjanik osaleb sündmustikus ajakirjanikuna või tegutseb oma ajakirjanikuametit maha salates.

Tabeli 2 põhjal saab järeldada, et osaluskatsel ja elukutsevahetusel on väga palju sarnaseid jooni – mõlemal juhul tegutseb ajakirjanik peategelasena, nii osaluskatse kui ka elukutsevahetuse puhul on ajakirjaniku üheks eesmärgiks end proovile panna, et seejärel

vahendada tegevusliini ning iseenda emotsioone. Kuid kui elukutsevahetuse eesmärk on ainuüksi ühe kitsa valdkonna elukutse kogemine, siis osaluskatse amplituud on palju suurem ning hõlmab nii meelelahutuslikke kui ka tõsisema tooniga eksperimente.

Immersiooni ja infiltreerumist ühendab ajakirjaniku varjatud identiteet, kuid eristab eelkõige eesmärk: immersiooni eesmärk on panna ennast uude olukorda ning seejärel anda edasi emotsioone, mis tekkisid selle läbiviimisel, infiltratsiooni eesmärk on paljastada vigu, pahategusid, korruptsiooni.

Nelja osaluseksperimenti alaliiki võib eristada ka vorm. Elukutsevahetused tehakse enamasti reportaaži vormis ja on meelelahutusliku eesmärgiga - anda läbi ajakirjaniku silmade edasi mõne elukutse rõõme ja muresid. Infiltratsioon kuulub uuriva ajakirjanduse valdkonda ning kirjutatud märksa tõsisema eesmärgi ja tonaalsusega. Immersioone kirjutatakse eesmärga kogeda mõne inimgrupi emotsioone. Osaluskatse on kõige laiem maailmaparanduslikust loost kuni meelelahutuseni.

2.3 Osaluseksperimenti eelised ja raskused

Osaluseksperiment vajab eelnevat põhjalikku läbikaalumist. Enne ajakirjandusliku osaluseksperimenti teostamist tuleks küsida, kas osaluseksperiment on parim andmetekogumise moodus. Järgnevalt toon välja Eesti Ekspressi ajakirjanike nägemuse osaluseksperimenti eelistest ja raskustest:

Osaluseksperimenti eelised

- ▲ ajakirjaniku vahetu kogemus – Kivi (Lisa 1.1) toob esile vahetu kogemuse: „Ainult läbi osaluseksperimenti on ajakirjanikul võimalik kirjeldada seda, mida ta ise koges ja anda seetõttu täpsemat ja nüansirikkamat pilti lugejale – sellest, mida ta lugejale tahab edasi anda. Muidu toetub ta paratamatult mingitele kolmandatele allikatele, kelle sõnu vahendab ja arvamust teistele jagab.“ Ka Vahter (Lisa 1.5) käsitleb isiklikku kogemust kui eelist: „Üks asi on see, kui vaatad, mida teised räägivad, teine see, mida ise näed, koged ja fikseerid.“

- ✧ eksklusiiivne info – Vahter (Lisa 1.5) toob välja, et osaluseksperimenti sooritades saab ajakirjanik infot, mida muul viisil ei saa.
- ✧ saadud informatsiooni mõjukus – Ladõnskaja (Lisa 1.3) järgi avaldab tulemus, mis on saavutatud eduka eksperimendi tulemusena lugejale palju suuremat mõju mistahes muu žanr.

Raskused osaluseksperimenti sooritamisel

- ✧ ajakirjaniku identiteet – ajakirjaniku identiteet peab vähemalt immersiooni puhul jääma varjatuks. Vedleri (Lisa 1.2) järgi seisneb tülilikus/raskus selles, et eksperimendi tegemiseks peab olema sooritajaks inimene, keda kohe ära ei tunta - ta ei tohi olla väga kuulus.
- ✧ ajamahukus – eksperiment ja selle ettevalmistus võib olla väga aeganõudev, ettevalmistus võib olla mitu kuud. Sageli jääb see püsivuse taha pidama (Vedler Lisa 1.2). See on ka üks põhjustest, miks Eesti (päeva)lehtedes kohtab osaluseksperimenti harva.
- ✧ mõjuka teema puudumine – see on teine põhjus, miks osaluseksperimente ilmub Eesti ajakirjanduses väga vähe: hea osaluseksperimenti aluseks on hea teema. „Eksperimentide puhul võid sa minna õhinasse – tundub, et see [idee – L.M.] on jube äge. Aga siis selgub, et pole seda mitte. See on nagu kõikide lugudega, mõne puhul tunned, et see on tõesti vinge ja selle tunneb ka lugeja ära, et see on meistritöö. Samas on ka selliseid lugusid, et ka lugeja saab aru, et tore kirjatükk, aga... ongi kõik.“ (Vedler Lisa 1.2)
- ✧ emotsionaalne raskus – Ladõnskaja (Lisa 1.3) nimetab osaluseksperimenti emotsionaalsemalt kõige kurnavamaks žanriks. Ladõnskaja kirjeldas oma raskusi ka artiklis "Surra pisarates ja uriiniloigus": *"Mis värvi on armastus?" Armastuse värvist võib laulda ja selle üle vaielda. Aga nüüd ma tean täpselt, mis värvi on surm. Tumekollane. Ja mõne koha pealt, kus on veenid – sinine. Just, süstidest. Ja milline on täpselt surma hää - see on surnuraami rataste krigin. Ja surma lõhn. See kinnistub mällu, haagib ennast juustesse, poeb peopesadesse. Sa võid end pesta ja küürida, kuid*

mälestus surma lõhnast ei lase ennast välja pesta. Ja sellel ööl tundub mulle, et see lõhn on peitnud ennast mu patja. On kolmas päev, ja ma ei taha enam hooldushaiglasse minna. (Ladõnskaja 2006).

- ✧ füüsiline raskus - Kivi (Lisa 1.1) toob välja, et hea loo saamiseks võib ajakirjanik kogeda ebamugavusi. Selle saab aga artikli kasuks mängida: Jürgen (Lisa 1.4) toob näiteks, et üks asi on kirjeldada invaliidide kurtmist, et linnaarhitektid ei hooli invaliididest, hoopis kõnekama materjali saab, kui vändata ratastooliga päev otsa mööda linna, käed marraskil, põis lõhkemas. Nii saab Jürgeni sõnul ka ajakirjanikule endale teravalt selgeks, kui halb on invaliidil elada linnas, mille teede, tänavate, treppide ja hoonete projekteerimisel on ratastooli-inimesed meelest ära läinud.
- ✧ devalveerumisoht – Nii Kivi (Lisa 1.1) kui ka Vedler (Lisa 1.2) toovad välja osaluseksperimenti devalveerumisohu juhu, kui seda võtet liialt sageli kasutatakse. Praegu kasutatakse eksperimenti nende sõnul pigem liiga vähe.

2.4 Osaluseksperiment erinevates žanrites

Eesti Ekspressis on kasutatud osaluseksperimenti puhul kolme žanrit: intervjuu, olemuslugu (reportaaž) ja uudislugu, lisaks on kasutatud väga palju žanrite segamist. Intervjuud ja uudislugu on kasutatud äärmiselt harva, reeglina on kasutusel reportaaž. Vedler (Lisa 1.2) järgi on kasutatav žanr ebaoluline: “Lugu tuleb kirjutada huvitavalt. See on ainus, mis loeb – tuleb lugejat kütkestada. See, mis vorm artiklil on, sellele ei tohi üldse mõelda. Peaasi, et tulemus on põnev.”

intervjuud on Eesti Ekspressis osaluseksperimenti (osaluskatse) sooritamisel kasutatud vaid korra, mil ajakirjanikud kehastusid intervjuud tehes hoopis kellekski teiseks. „Mõnes mõttes on ka intervjuu osaluseksperiment, kui kirjeldada, mismoodi intervjuu saamine-ettevalmistamine välja nägi“ (Kivi Lisa 1).

reportaaž on kõige sagedamini kasutatav nõ „puhas“ žanr, st ei ole kasutatud žanrite hübriidi. Pea kõik elukutsevahetused on kirjutatud reportaaživormis.

segunevad žanrid - osaluseksperimenti kirja pannes on kasutatud mitut žanri korraga. Jürgen (Lisa 1.4) toob välja, et osalusvaatluse tulemusena võib kirjutada loo, mis on kirev kokteil paljudest žanridest: killukesti portreest, reportaažist, intervjuust, analüüsist. Siin on autori sisemonoloogi, siin võib olla ka kiretut registreerivat kirjeldust. Osalusvaatluse tulemusena võib teha puhtakuululise portree või reportaaži või analüüsiva artikli. Aga kuna materjali kogumisel ollakse sündmuste keskpunktis, on kindlasti oluline osa emotsioonil ja tunnetel.

Tabel 3. Osaluseksperimenti kasutamine ajakirjanduslikes žanrites

Intervjuu Helen Urbanik, Tarmo Vahter, Tiina Sooru, Anne Prommik, Gea Velthut-Sokka, Elhonen Saks ja Marek Tamm “Andestust, ma ei räägi dialekti” (2001)	EE: <i>“Tere! Mina olõ Kõivo Tat'o Võmmorskist. Meil om sääanne plaan, et tettä Setomaa piiripunkt ja nakasse Pihkvast tulõvalt kraamilt massa võtma. Mis ministriprovva tollõst as'ast arvas? (Tere! Mina olen Tatjo Kõiv Võmmorskist. Mul on selline plaan, et teeks Setumaa piiripunkti ja hakkaks Pihksast tulevalt kaubalt masku korjama. Mis porua minister sellest arvaks?)</i> RM (naisterahvas, viisakalt): Üks moment, kas te võiksite palun korrata? EE (kordan ja küsin): <i>Kas saasi ministripovvaga nelä silmä all kõnõlda? (Kas saaks proua ministriga omavahel rääkida?)</i> RM (segaduses): Eeeee... Mida?
Reportaaž Madis Jürgen ““Eesti Ekspress” tüssas piirikaitset” (1992)	Laupäeval, 10. oktoobril topin ma 1913. aastast Tuulas tehtud revolvri ajaleheomaniku H. H. Luige vanadesse teksapükstesse (põlve juurest katki). Pehme, kiievi kotleti sarnase nutsaku peidan “Zhiguli” pakiruumi polstri ja seinavahele. Vintpüssi kinnitan traadiga risti auto saba alla. Ideaalselt mahub ära. Mõnevõrra murelikuks teeb asjaolu, et hoolikal uurimisel paistab auto alt püssi lukk. Nõndaviisi militariseeritud autoga sõidame Valka, ööbime hotellis “Säde” (mis on neetult külm ja niiske). Pühapäeval, pärast hommikust kohvijoomist, asume piiri ületama.
Segunevad žanrid (reportaaž/intervjuu) Madis Jürgen “Hallo! Julianus	Päriselus ei saa ma võla tagasi küsimisega iialgi hakkama. Aga nüüd on mul seljataga Julianus Inkasso asjameeste tunniajane kursus – milline peab olema hääletoon, mis peavad olema esimesed laused, kuidas jutuajamise käiku kontrolli all hoida. “Tervist! Helistan Julianus Inkassost. Madis on minu nimi.” (Ma arvan, et olen ka enesekindlamalt tere öelnud).

Inkasso tülitab!” (2010)	“Tervist!” vastab krapsakas daam. “Teil on kultuurkapitalile võlg!” (Daam on saanud Kulkalt raha, aga on jätnud esitamata arvete koopiad aruande tõestamiseks. Kui koopiaid ei too, tuleb 20 000 tagasi maksta.) “Ma saadan selle aruande ära!” teatab emand. “Millal?” “Kohe, kui haigusleht lõpeb!” Hääles teisel pool toru hakkab kostma kerge vibraato. “Kaua selle haigusega läheb?” “Mul on rangluumurd, ma ei saa ise riidesse kah!”
Segunevad žanrid (pehme uudis/ reportaaž) Maris Sander “Armastuse netikataloogid” (2010)	Eesti suurim ja vanim <i>online</i>-kohtinguportaal ongi seesama Delfi Date, kus on registreerunud kokku üle 150 000, nädalas pidevaid kasutajaid umbes 11 000. Uuemaid tegijad on Elioni leheküljel date.hot.ee, date.everyday.com ning alles möödunud aasta detsembris avatud Suhted24.ee, mis on tänaseks kogunud juba märkimisväärsed üle 23 000 liikme. /.../ See oli päiksepaisteline pühapäev, kui Kadrioru parki Kaleviga kohtama kõndides oli tunne, nagu oleksin kleidi tellinud, aga enne paki kättesaamist ei tea, kuidas see ikka päriselt välja näeb ja kas sobib.
Segunevad žanrid (persoonlood/ reportaaž) Madis Jürgen “Seewald, nagu ta on” (1999)	Jüri Tore poiss. Andunud Hedvig Hansoni fänn. (Paks kaust HHst ilmunud piltide ja artiklitega on Jüril igal pool kaasas.) Ütleb, et ise elab mustvalget elu, aga teistele soovib värvilist. See on põhjus, miks Jüri piltides ei ole kriipsugi musta ega tibakestki valget. Pildid on tal abstraktsed ja andekalt tehtud. Kunagi tahtis Jüri end ära tappa ja jõi kolm liitrit viina. Nädal aega oli pea haige, aga surm ei tulnud. Nüüd Jüri ennast enam tappa ei taha. Tahab saada psühhiaatriks või pagariks. Veel tahaks Jüri kangesti osata laulda ja joonistada, ja mängida trummi, kitarri ja klaverit. "Ega ma sulle haiget ei tee, kui ma seda räägin?" küsib Jüri.

2.4 Ajakirjaniku roll osaluseksperimentis

Kui Zirnaski (2008) tööst tuleb välja, et Eesti Ekspressi üks iseloomustav joon ongi sage autori minategelase sissetoomine teksti, siis ajakirjanduslik osaluseksperiment süvendab seda joont veelgi. Ladõnskaja (Lisa 1.3) jaoks eristub ajakirjanduslik osaluseksperiment ajakirjaniku kohustusliku kaasamise poolest sündmustikku, st ajakirjanik saab osaks žanrist. Vahteri (Lisa 1.5) järgi ei pea ajakirjanik tingimata olema peategelane, ta võib minna kusagile sisse ja kirjeldada, mida ta näeb. Peaosalisel on sellisel juhul need inimesed, keda ta kirjeldab. Seega on autori minaroll ja selle representeerimine osaluseksperimenti orgaaniline osa.

Ajakirjaniku roll jaguneb osaluseksperimenti puhul kaheks:

- a) ajakirjanik kui peategelane – sündmustiku keskmes on ajakirjanik, tähtsad on tema emotsioonid, raskused, kired, see kõik kajastub artiklis. Seda kasutatakse reeglina elukutsevahetuses ja immersioonis.
- b) ajakirjanik kui kõrvalosaline – ajakirjanik osaleb sündmustikku, kuid hoiab tegevuses pigem tagaplaanile ja asetab peategelaserolli teda ümbristevad inimesed. Autor toob siiski välja ka iseenda emotsioone. Kasutatakse enamasti infiltratsioonis.

Tabel 4. Autori mina rõhutamine Eesti Ekspressi osaluseksperimentides

autor kirjeldab läbielatud emotsioone Kaidi "Lihakauplemine Metropoli ees" (1997)	Olen kokkulepitud ajal kell kaheksa Metropoli ees. Närv on püsti. Politsei on prostitutsiooni osas abitu ja sutenööride taga peitub maffia. Tagasiteed pole. Püüan mõttes laulda "Sirts oli sire tüdruk, 16 täis", sõnad ei tule meelde.
autor mängib reaalsusega Madis Jürgen "Kolm päeva kodutuna Tallinna linnas" (2004)	Kell on seitse. Vabaduse väljaku Jaani kiriku pooltes küljes lippab spordidressis isand koera järel ühe puu juurest teise juurde Viimase puu taga tõmbab kollane koer selja küüru ja kükitab. Spordidressis isand korjab kükitamise tagajärjed kilekotti ja tandem tüürib edasi. Koer ees, mees järel. Vaatan, selg vastu puud ja kujutlen kirka selgusega, kuidas ma kahe nädala pärast käe prügikasti piruka järele küünitan ja kuidas midagi sootuks muud

	näppu jääb.
autor väljendab arvamust toimuva kohta Viktoria Ladõnskaja "Surra pisarates ja uriiniloigus" (2006)	Psüühilise ja füüsilise töö ning palgavaheliste kääride tõttu tekib ükskõiksus. Kuid mitte kõikidel. Minu jaoks jagunesid haigla sanitarid kahte rühma: headeks ja ükskõikseteks. Neid eristas juba kasutatav sõnavara. Kui teised ütlesid "täiskustud ja täissitunud" siis esimesed hoopis "on vaja pampereid vahetada".
autori sisemonoloog Madis Jürgen "Hallo! Julianus Inkasso tülitab!" (2010)	Kas mul on temast kahju? Sellest vangist ja sellest vanamehest ja sellest, kelle ülemus ära suri ja kes pankrotti läks. Ühiskond on kaldu võlgnike poole. Võlgnikele tuntakse kaasa, võlgade tagasiküsjale mitte. Miks?!
autor kirjeldab kimbatust Helen Urbanik "Päev, mil minust sai uus naine" (2000)	"Rääkige, mis teid siia tõi?" Keegi kuulus kirjanik ütles kord, et raamatus on kõige raskem kirjutada esimest lauset. Ka mina ei oska esimese hooga öelda mitte ühtegi sõna. Juurdlen endamisi, kui paljud neist enam kui 10 000st minuvanusest Eesti naisest, oleksid praegusel hetkel sama nõutud. Mees minu vastas ei aita mind samuti edasi. Vaikib ja vaatab mõtlikult. "Lugu on selline... ma tahaksin teada... et miks ma satun kokku niisuguste inimestega, nagu ma satun?"
Autor tüdineb Krister Kivi "Nädal näljahäda" (2009)	"Kahjuks peame tõesti nentima, et Eestis ei ole oma linnasetootmist ning ka humalaid tööstuslikult kasutataval kujul meil ei kasvatata," teatab Priit Põiklik, Saku kommunikatsioonijuht. Ka olen ma masenduse ja letargia vastu joonud kohvi (sisendades endale, et see koosneb 99 protsendi ulatuses kodumaisest kraaniveest), kuigi peatoimetaja Priit Hõbemägi soovitas mul mahedalt naeratades asendada kohv eksperimendi ajaks "põieteega". Aitäh, Priit, jumalik nõuanne - ja jumal näeb, et ma olen neid joonud: ilget nõgeseteed ja päris maitsvat piparmünditeed ja tolmumaitselist "kosutavat teed", mis ilmus mu köögikapist välja masalapaki tagant ja kaotas tarvitamiskõlblikkuse kirjade järgi juulis 2006. Ja ma pole sõonud nädal aega ühtki mitte-eesti toitu - ja nüüd on mul sellest kõigest villand.

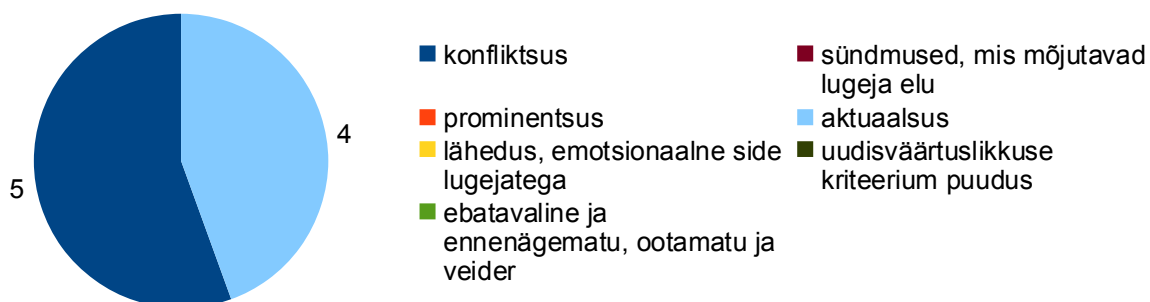
2.5 Osaluseksperimendi uudisväärtuslikkus

Järgnevalt proovin uurida, kuivõrd on teema valik seotud Hennoste „Uudise käsiraamatus“ (2010) välja toodud pehmete uudisväärtuste kriteeriumidega. Nagu peatükis 1.4 välja tõin, on Hennoste (2010) järgi pehmed uudisväärtuse kriteeriumid konflikt; prominendid; lähedus ja emotsionaalne side lugejaga; ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider; sündmused, mis mõjutavad lugeja elu; aktuaalsus.

Tabel 5. Infiltratsiooni uudisväärtuslikkuse kriteeriumid

artikkel	uudisväärtuslikkuse kriteeriumid
Simo Meinert “Naistega vangis” (1993)	⤴ konfliktus
Meelis Hiiob “Club Ecstasy kesklinnas” (1995)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus
Kaidi “Lihakauplemine Metropoli ees” (1997)	⤴ konfliktus ⤴ aktuaalsus
Madis Jürge “Diilerit oodates” (2002)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus
Viktoria Ladõnskaja “Surra pisarates ja uriiniloigus” (2006)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus

Uudisväärtuslikkuse kriteerium infiltratsioonis

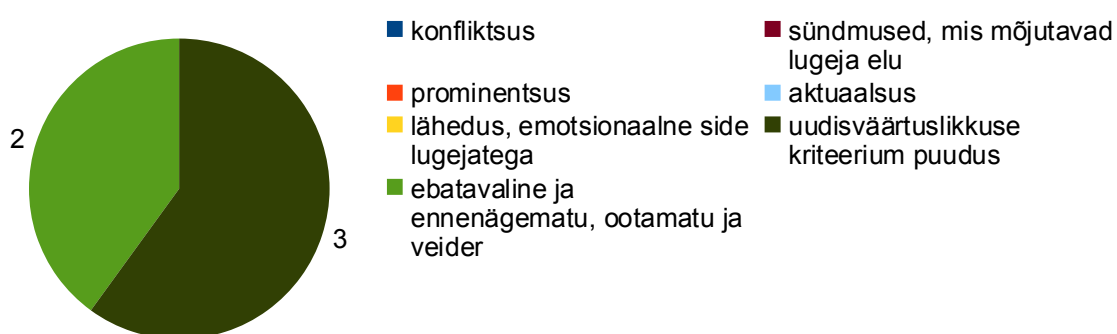
Joonis 1

Nagu näha jooniselt 1, oli infiltratsiooni puhul määravaks vaid kaks pehmet uudisväärtuslikkuse kriteeriumit: konfliktus (viiel korral) ja aktuaalsus (neljal korral). Ühtegi teist uudisväärtuslikkuse kriteeriumit ei esinenud, samuti puudusid artiklid, milles uudisväärtuse kriteerium puuduks hoopiski.

Tabel 6. Immersiooni uudisväärtuslikkuse kriteeriumid

artikkel	uudisväärtuse kriteeriumid
Margit Tamm "Seinad polegi higised - vähe saite" (1997)	—
Madis Jürgen "Seewald, nagu ta on" (1998)	⚡ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Helen Urbanik "Päev, mil minust sai uus naine" (2000)	—
Margo Vaino "Mina, venku" (2003)	—
Madis Jürgen "Kolm päeva kodutuna Tallinna linnas" (2004)	⚡ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider

Immersiooni uudisväärtuslikkuse kriteeriumid

Joonis 2

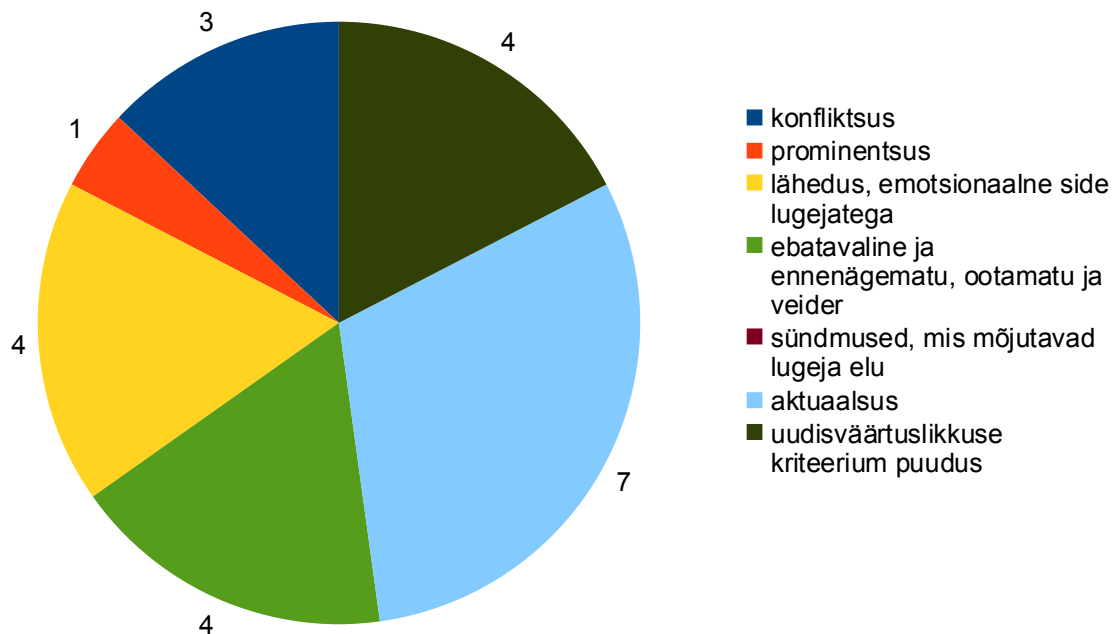
Nagu jooniselt 2 näha, on immersiooni puhul ainsaks ja põhiliseks uudisväärtuslikkuse kriteeriumiks ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider. Kolmel korral ei suudetud leida ainsatki uudisväärtuslikku kriteeriumit.

Tabel 7. Osaluskatse uudisväärtuslikkuse kriteeriumid

Artikkel	uudisväärtuse kriteeriumid
Madis Jürgen “Eesti Ekspress” tüssas piirikaitset” (1992)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus
Madis Jürgen “Peatoimetaja 2 nädalat pensionil” (1993)	⤴ aktuaalsus ⤴ lähedus ja emotsionaalne side lugejaga
Madis Jürgen “Päev ratastoolis” (1995)	⤴ aktuaalsus
Meelis Hiiob “Eesti Ekspress käis Hollandis autot ostmas” (1996)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus
Madis Jürgen “Ära aja alla, ole mees!” (1997)	⤴ aktuaalsus ⤴ lähedus ja emotsionaalne side lugejaga
Madis Jürgen “Ekspress Põrgus” (1998)	⤴ aktuaalsus
Sulev Vedler “Muidusööjana kõrtsus” (1999)	—
Ene Lääk ja Meelis Hiiob “Osta maja Nõmmel, 850 m²!” (2000)	⤴ prominendid ⤴ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Madis Jürgen “Eestlane võttis dopingut!” (2001)	⤴ aktuaalsus ⤴ konfliktus
Aet Süvari, Janar Filippov “Ekspress kaotas, politsei leidis” (2003)	⤴ lähedus, emotsionaalne side lugejaga
Krister Kivi “Päev fokstrotiga” (2004)	—
Margot Roose “Londonis <i>first division</i> 'i mehi jahtimas” (2005)	⤴ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Peeter Sauter “200 meetrit käpukil... tempel mällu igaveseks (2006)	—

Madis Jürge "Sõim, hirm ja paha õhk" (2007)	⤴ lähedus ja emotsionaalne side lugejaga
Maris Sander "Rohi, millega mehi hulluks ajada: feromoon!" (2008)	⤴ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Krister Kivi "Nädal Näljahäda" (2009)	⤴ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Maris Sander "Armastuse netikataloogid" (2010)	—

Uudisväärtuslikkuse kriteeriumid osaluskatses

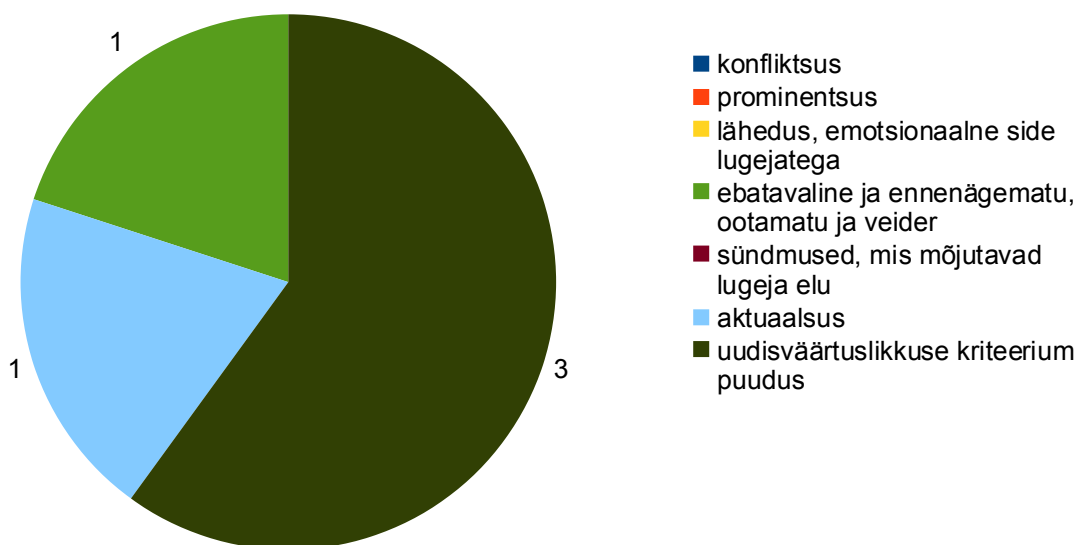
Joonis 3

Jooniselt 3 on näha, et osaluskatse puhul on pehmeid uudisväärtuslikkuse kriteeriumeid eelnevate alaliikidega võrreldes rohkem. Levinuimaks uudisväärtuslikkuse kriteeriumiks oli aktuaalsus (seitsmel korral), neljal korral ei leitud ainsatki uudisväärtuslikkuse kriteeriumit. Nii lähedus/ emotsionaalne side lugejaga kui ka ebatavalisus ja ennenägematus, ootamatus ja veiderus olid esindatud neljas osaluskatses. Kolmel juhul oli tegemist konfliktse teemaga, ühel juhul esines prominentsuse kriteerium ja kriteerium „sündmused, mis mõjutavad lugeja elu“ puudus ka osaluskatses.

Tabel 8. Elukutsevahetuse uudisväärtuslikkuse kriteeriumid

Priit Vare “Ma tapan su poja!!!” (1998)	—
Madis Jürgen “Kihnu mees” (1999)	—
Madis Jürgen “Portreed siloaugus ja selle ümber” (2000)	—
Mart Zirnask “Põhk all, savi peal, ilma naela löömata” (2007)	⚡ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider
Madis Jürgen “Hallo! Julianus Inkasso tülitab!” (2010)	⚡ aktuaalsus

Pehmed uudisväärtuslikkuse kriteeriumid elukutsevahetuses

Joonis 4

Nagu jooniselt 3 näha, oli valimis kõige vähem elukutsevahetusi – kokku viis. Neist kolme teemas ei suudetud kindlaks teha ainsatki uudisväärtuslikkuse kriteeriumit. Ühel korral oli esindatud aktuaalsus ning ühel ebatavalisus ja ennenägematus, ootamatus ja veidrus.

Osaluseksperimendi alaliikide võrdlus

Kuna valim ebavõrdne, ei ole siinkohal võimalik välja tuua põhjanevat võrdlevat analüüsi. Siiski saab välja tuua mõned esilekerkivad tunnused.

Kõige selgemini kerkisid esile infiltratsiooni, immersiooni ja elukutsevahetuse uudisväärtuslikkuse kriteeriumid: kõikides infiltratsioonides oli esindatud aktuaalsuse kriteerium ja vaid üks infiltratsioon ei sisaldanud aktuaalsust. Immersioonides esines ainsa pehme uudisväärtusliku kriteeriumina ebatavalisus kriteerium või olid immersioonid pehme uudisväärtuslikkuse kriteeriumita.

Kõige enam domineerisid pehmetest uudisväärtuste kriteeriumidest aktuaalsus (12 korral). Ei osaluskatses, immersioonis ega elukutsevahetuses ei saadud välja tuua kriteeriumit “sündmus, mis mõjutab lugeja elu”, selle põhjuseks on tõik, et osaluseksperimendi sündmused on autori enda poolt projitseeritud. Samuti oli harv kriteerium sündmuse prominentsus, mis esines vaid ühel korral osaluskatses.

Suurel osal osaluseksperimentidest (kokku 10 artiklis 32-st) ei suudetud leida ainsatki pehmet uudisväärtuse kriteeriumit. Kui ilma pehme uudisväärtuse kriteeriumita infiltratsioone ei olnudki, siis elukutsevahetuse ja immersiooni puhul oli pehme uudisväärtuse kriteeriumita artiklite osakaal märgatav – kolm eksperimenti viiest.

Järeldused

Tulemused olid ettearvatavad. Elukutsevahetuse puhul ei saagi ju konfliktisusest rääkida, selle välistab juba elukutsevahetuse iseloom. Infiltratsiooni (mida liigitatakse uuriva ajakirjanduse valdkonda) teemad on tõsisema alatooniga, kus konfliktisus on jällegi väga tugevalt esindatud. Osaluskatse raames on tehtud nii meelelahutuslikke kui ka tõsisemaid eksperimente, seda näitas ka erinevate pehmete uudisväärtuste kriteeriumide osakaal.

Siiski leidis valimis 10 eksperimenti, millel pehme uudisväärtuse kriteerium puudus. Sellest võib järeldada, et osaluseksperimendi teemat valides ei ole pehmed uudisväärtuslikud kriteeriumid primaarsed. Hay (1990) järgi koosneb loo idee teemast ja lähenemisest teemale.

Lähenemine teemale on antud juhul osaluseksperiment. Siit saabki järeldada, et loo teemaga sama tähtis või veelgi olulisem on osaluseksperimenti vorm ning osaluseksperiment kui võtte teeb loo lugejale uudisväärtuslikuks.

Hea osaluseksperimenti tunnused Eesti Ekspressi autorite järgi

Eesti Ekspressi ajakirjanikud töid ekspertintervjuudes heale osaluseksperimentile järgnevad kriteeriumid:

- ✧ Ootamatus, ebatavalisus – osaluseksperimenti idee, tulemus ja/või käik üllatab lugejat, eksperiment peab olema jahmatav – siis ta mõjub.
- ✧ Aktuaalsus/ ühiskondlik nõudlus – osaluseksperimenti teema on aktuaalne ja/või problemaatiline. Ladõnskaja (Lisa 1.3) toob välja tähtsaimana, et žurnalisti sunnib eksperimenti viima läbi ühiskondlik nõudlus, mitte aga isiklik ambitsioon. Jürgen (Lisa 1.4) leiab, et osaluseksperiment võiks olla mõne sotsiaalse probleemi teenistuses.
- ✧ Informatiivsus, informatsiooni erakordsus – Jürgen (Lisa 1.4) toob esile osaluseksperimenti läbi saadud informatsiooni erakorsuse: „Traditsioonilisel moel infot hankides ei pruugi sellist materjali saada. Võib ju intervjuuerida kodutuid ja ka nii võib olla tulemus ehe ja huvitav, aga veelgi haaravama materjali saab siis, kui ajakirjanik elab ise kodutuna, söömata, on päevade viisi külmetanud, väsinud, möödakäijate poolt põlatud. Ilma seda oma nahal läbi elamata ei kujuta ju ette, mida kodutu elu tegelikult tähendab.”
- ✧ Eksperimenti tõsiseltvõetavus – tegu pole pseudoprobleemiga, primaarne pole autori isiklik ambitsioon - ajakirjaniku eesmärk on eelkõige uurida ühiskondlikke varjukülgi ning kitsaskohti, tegeleda sotsiaalsete probleemidega.

Allikad: Kivi (Lisa 1), Vedler (Lisa 2), Ladõnskaja (Lisa 3), Jürgen (Lisa 4)

ja Vahter (Lisa 5)

Eesti Ekspressi autorite ja Hennoste kriteeriumidest ühtivad kaks: a) ootamatus/ ebatavaline ja ennenägematu, ootamatu ja veider ning b) aktuaalsus/ ühiskondlik surve. Need kaks kriteeriumit olid tugevalt esindatud valimi osaluseksperimentides (vt eespool).

2.6 Eetilised konfliktid osaluseksperimentis

Artikli teema põhjendatus

Artikli idee/teema on osaluseksperimenti aluseks. Kuid autori teo õigsust võib kergesti kahtluse alla seada – siinkohal on erandiks vaid elukutsevahetus. Seepärast uurin, kuivõrd autorid peavad vajalikuks eksperimenti teemat põhjendada.

Kivi (Lisa 1.1) leiab, et teema põhjendus võiks olla üks osaluseksperimenti komponentidest. “Kaaluma peab senikaua, kuni selgus käes – et see on seda väärt. Et tulemus ja see, mida tahetakse tõestada- see õigustab seda kahju, mida see eksperiment võib põhjustada, see kahju, mida see põhjustab ühiskonnale ja ka loo autorile endale.”

Vahter (Lisa 1.5) ütleb, et mõnel puhul osaluseksperiment ei vajagi pikka põhjendamist, sest asi on niigi selge: „Kui Madis sõitis selle “varastatud” autoga ringi, siis ta tahtis teha lugu sellest, et politsei tegi oma tööd kehvasti, see oli selge. Üldiselt peaks see olema nii selge, miks eksperimenti tehakse. Muidu tekib küsimus, miks ta vajab pikka põhjendamist - mis ei tähenda, et paar lauset ei tohi olla.“ Jürgen (Lisa 1.4) leiab, et põhjus, miks teemast kirjutatakse, peaks loost endast välja tulema.

Tabel 9. Teema põhjendamine Eesti Ekspressi osaluseksperimentides

Laura Mallene & Piret Lakson “Ansip ei võtnud meid vastu burkade tõttu” (2010)	„Me ei lähe valitsuse pressikonverentsile pulli tegema. Meid huvitab, missugune on valitsuse seisukoht burkade küsimuses. Burka ja <i>niqab'i</i> (riietust, mis katab kõik peale käelabade ja silmade) keelustamise teema on Euroopas kõrvetavalt kuum. Aprillis keelustati need Belgias – keelustamise vastu ei olnud ükski rahvasaadik. Jaanuaris keelustati osaliselt kandmine Itaalias, sest „see segab keerulist integreerumisprotsessi“. Burkakeeldu kaalutakse ka Taanis, Hollandis ja Austrias.“
Viktoria Ladõnskaja „Surra pisarates ja	Algatuseks peaksin ilmselt vabandama haigla personali ees, kus töötasin. Nad nimelt ei teadnud, et olen ajakirjanik. Kui Ekspress avaldas soovi saata

uriiniloigus“ (2006)	oma korrespondent hooldushaiglasse ametlikult tööle, öeldi talle ära. Tuli minna teist teed. Seekord esitlesin end meditsiinitudengina, et tööle saada. Selle käigu põhjus oli soov teada saada, mis sellistes asutustes tegelikult toimub. Artiklis räägitakse haiglast, mis ei asu Tallinnas. Mitte näidishaiglast, vaid täiesti tavalisest ja tüüpilisest. Tahame selle haigla näitel öelda, et sellistes asutustes pole haigete hooldamise süsteemis kõik kaugeltki korras.
Madis Jürgen „Päev ratastoolis“ (1995)	Hansalinnadest on Tallinn üks invalidivaenulikumaid linnu. Novgorod on ehk veel hullem. Vanade nõukogulike traditsioonide vaimus ei pääse ratastooliga poodi, panka, sidekontorisse, tualetti, linnavalitsusest rääkimata. Proovige järele, kui ei usu. Liikumispuudega inimesi on meie hulgas kümnest üks. (Jürgen 1995)
Madis Jürgen „Eesti Ekspress“ tüssas piirikaitset“ (1992)	Lääne ajakirjandus kirjutab, et Eesti on vene narkomaffia kaubaplat. Vene ajakirjandus kurdab, et üle Eesti piiri kaob Läände nende metall. “Eesti Ekspress” otsustas kontrollida Eesti piiri relvakindlust ja viia üle piiri ning tuua tagasi vana, muuseumiväärtusega vinpüssi ja revolvri. Kui ajakirjanikud piiril relvadega tabatakse, saan sellest Eesti piirikaitse 70. aastapäevale pühendatud ilusa loo Kui ei, tuleb ka lugu aga vähem pidulik.
Madis Jürgen „Kodutuna Tallinna linnas“ (2004)	Plaan on lihtne ja selge – veeta kolm jõulueelset ööd nii, nagu veedavad need sajad heidikud Kodutute arv on Tallinnas asi, mida keegi täpselt ei tea. On arvatud, et neid võib olla Tallinnas kaks-kolm tuhat. Ainuke, mida teatakse, on, et neid koduta inimesi, kes Tallinnas kolme talvekuu jooksul surnuks külmuvad, on viimastel aastatel keskeltläbi kakssada.

Ajakirjaniku objektiivsus

Osaluseksperimenti puhul on nii sündmuses osaleja kui toimuva interpreteerija ajakirjanik ise, seetõttu võib küsida, kuivõrd on osaluseksperimenti juures oluline või üldise aktuaalne ajakirjaniku objektiivsus. Vedler (Lisa 1.2) leiab, et osaluseksperimenti läbi sündinud lugu on sama subjektiivne nagu arvamuskirjutus. Objektiivsus on oluline sellel määral, et sa pead kirjeldama asju nii, nagu on: teed midagi, paned kirja ja lõpuks jõuad järeldusele, mis toimus.

Ladõnskaja (Lisa 1.3) järgi erinebki osaluseksperiment näiteks uudisest selle poolest, et siin *a priori* puudub objektiivsus, kuivõrd osaledes eksperimentis elad sisse konteksti ja sellega

muutud sa automaatselt subjektiivseks. „Kuid lugejat huvitabki käesoleva žanris sinu subjektiivne emotsioon, mille kaudu elada läbi „kangelase“ tunded ja kired. Kuid oluline on see, et nimetatud subjektiivsus ei ületaks piire – see tähendab, et pead olema objektiivne selles mõttes, et selles osaluseksperimentis sa ei esinda iseennast vaid lugejat, so statistilist keskmist ühiskonna liiget. Kokkuvõtteks sinu objektiivsus seisneb selles, et sa ei peegelda enda subjektiivseid vaid ühiskonna objektiivseid huve.“ Sama leiab Jürgen (Lisa 1.4): „Selleks ma lähengi osaluseksperimenti tegema, et ise, oma nahal st SUBJEKTIIVSELT olukord läbi elada. Et lugeja tunneks lugu lugedes samu tundeid, mida mina, kui ma seda ise läbi tegin (ratastooliga vanalinnas, kodutu).“

Eetilised konfliktid

Lähuvalt peatükist 1.5 ja Eesti Ekspressi autorite ekspertintervjuudest on osaluseksperimenti suurimad eetilised konfliktid järgnevad:

- ✧ Valereaalsuse konstrueerimine – siia hulka kuulub nii tõe varjamine, valeteadete sihilik edastamine kui ka oma tegeliku mina varjamine.
- ✧ Seaduse rikkumine – olles otseseks rikkujaks, kaasaaitajaks või kaasosaliseks.

Eesti politsei algatas kriminaalasja Madis Jürgeni vastu kui too tegi kirjutas valeteate oma auto ärandamise kohta². Jürgen leiab, et mõnikord on vaja ühiskonda üles äratada ja kõndida eetilisel piiril. „Ma ei kahetse, et ma Eesti Politseile valeütlosti andsin, ja rääkisin, et minu auto on ärandatud, sõites ise omaenda autoga mööda linna. See, kui tuimalt suhtus politsei tol ajal autovaraste otsimisse oli masendav. /.../ Ma olen olnud õiguse eest väljas ja teinud oma eksperimente, et pöörata tähelepanu olulistele probleemidele. Tõsi. On olnud asju, mida ma ei soovita teistel ajakirjanikel korrata. Ma olen vedanud relvi üle piiri, mis on olnud selgelt seadusevastane tegevus. Praegu kooskõlastaks ma sellise aktsiooni kindlasti vastavate ametimeestega.“ (Jürgen Lisa 1.4).

- ✧ Inimeste nende endi teadmata kaasamine ja sellest kirjutamine, nende privaatsfääri tungimine – eetikakoodeksis nõutakse ajakirjanikult eelnevalt enda tutvustamist. Immersioon aga nõuab oma ajakirjanikuidentiteedi otsest varjamist.

2 Madis Jürgeni osaluseksperiment ”Autovaras Jürgeni aus ülestunnistus” (1996) ei kuulu valimisse, ent on siinkohal kaasatud analüüsi selle mitmekordse esiletõstmise tõttu ekspertintervjuudes – *autori märkus*.

Jürgen (Lisa 1.4) järgi on eriti suur oht eetikaga vastuollu minna on väetite ja abitude inimestega suheldes. „Olen elanud „vaimuhaigena“ psühhoneuroloogiahaiglas ja kodutuna kodutute öömajas. Olen korraldanud Punamütsikese lavastamise vaimupuudega inimeste hooldekodus.

Sellistel puhkudel tuleb olla äärmiselt pieteeditundeline, et mitte haavata või naeruvääristada väeteid ja rumalaid.“

Osaluseksperimentide sooritamisel on lähtutud põhimõttest „eesmärk pühitseb abinõud“: selleks, et nõ maailma parandada, ollakse nõus eetikareegleid painutama. Siiski ütleb Vedler (Lisa 1.2), et peale Jürgeni autovarguseteemalist osaluseksperimenti ja sellele järgnenud kriminaalasja kaalutakse Eesti Ekspressis rohkem, et kuidas ja keda kaasata.

Toimetuse ülesanne on siinkohal endale väga selgelt ära põhjendada, miks valitakse info hankimiseks just osaluseksperimenti vorm. Ladõnskaja kirjeldab osaluseksperimenti, mille tulemusena valmis hiljem aasta olemusloo tiitliga auhinnatud artikkel „Surra pisarates ja uriiniloigus“ (2006), kaalutlusi järgnevalt (Lisa 1.3):

„Seda eksperimenti, enne selle algust, kaalutleti toimetuses ligi kuu. Eksperimenti ajendiks olid sagedased kirjad lugejatelt, kes valutasid südant hooldushaiglates valitseva olukorra üle. Kirjade põhjal tõdesime et ühiskonnal oli tõsine huvi ja vajadus saada informatsiooni antud valdkonnast. Algselt üritasime saada informatsiooni ametlikult, kuid keelduti. Järgnevalt tegime otsuse minu saatmiseks, osaluseksperimenti raames, hooldushaiglasse. Terve nädala tudeerisin materjale, et kvalifitseeruda medõe praktikandina.“

Ladõnskaja rõhutas, et eksperiment ei oleks õnnestunud, kui hooldushaigla oleks jälginud kehtivat korda ja seadust – temalt ei küsitud muuhulgas kutse omandamist kinnitavat dokumenti. „Veel pean vajalikuks rõhutada, et eksperimenti käigus olin passiivne“ jälgija, ma ei viinud läbi meditsiinilisi protseduure. Seega oli välistatud võimalus, et kellegi elu ja tervis oleks sattunud minu tegevuse tagajärjel ohtu. Mitte vähem tähtis ei ole asjaolu, et artiklis ei ole nimetatud osalejate nimesi ega ka haiglat.“

Peale nädalat praktikat ja enne materjali avaldamist teavitas Ladõnskaja haigla juhtkonda läbiviidud eksperimentist ja selle tulemustest ning võimaldas neil avaldada oma seisukohti.

Tabel 10. Tekstinäiteid eetilistest konfliktidest

Valereaalsuse konstrueerimine Läkk & Hiiob “Osta maja Nõmmel, 850 m2” (2000)	“Tulime maja vaatama,” midagi targemat ei tule pähe öelda. “Võtsin kaasa spetsialisti,” tutvustan Hiiobit.”Mis alal,” küsib maakler, “ehitusspetsialist või?” “Igal alal,” ei täpsusta Hiiob oma spetsialiteeti.
Sealduse rikkumine Madis Jürgen „Autovaras Jürgeni aus ülestunnistus“ (1996)	Eesti Ekspress äranadas 22. oktoobril iseenda auto ja sõitis sellega päise päeva ajal mööda Tallinna politseitihedamaid paiku ringi, ilma et keegi sõitjaid vähimalgi moel tülitanud oleks. Iseenda autot on varemgi ära aetud ja ma ei ole siin mingi pioneer. /.../ 10.15 helistan toimetusest politseisse. Tere. Mul aeti auto ära. Hääl väriseb loomutruult, mingit teatrit teha ei ole vaja. Tulge siis Kesklinna Politseijaoskonda Pärnu mnt 11 ja kirjutage avaldus, ütleb korrapidaja. Hoovi poolt. Istun oma nõ äraaetud Opelisse ja sõidan Pärnu mnt 11 hoovi peale. Pargi Opelil parkimisplatsile politseimaja juurde ja astun majja. Kell on 11.10. /.../ Teiselpool lauda istub hallipäine isand hr Turu. Mind nähes korjab pirukad ja tassid kokku, sööb suu tühjaks ja pakub istet. Otsib välja blanketid ja paberid ja ütleb, et kirjutage avaldus. Kirjutan. /.../ Annan vähemalt pool tosinat allkirja, et olen hoiatatud vastutusest valeütluste andmise eest vastavalt EV kriminaalkoodeksi paragrahile 175. Koodeksit ma lugenud ei ole, aga kurjategija ma justkui ka ei ole. Kurja justkui kellelegi ei tee. Kell 11.45 väljun majast.
Inimeste nende teadmata kaasamine	End Harku naistevanglasse tööle pakkudes lootsin, et ehk saan vahitorni otsa valvuriks. Aga valvureid oli enne mindki küll ja juhtkond pani mind

Simo Meinert	paariks nädalaks psühholoogiametisse.
“Naistega vangis” (1993)	Varguse eest kinni istuv Dzinna alustas julgelt juba esimesel päeval. Kallistas ja kutsus voodisse. Kuuldes, et olen psühholoog, ütles, et seda parem, kuid lisas kergelt uneledes “Miks mitte seksuoloog?”

3. Diskussioon ja järeldused

3.1 Vastused uurimisküsimustele

1. Mida kujutab endast ajakirjanduslik osaluseksperiment Eesti Ekspressis?

Esimeses peatükis defineerisin osaluseksperimenti erinevate kasutusel olevate mõistete läbi. Selgus, et ajakirjanduslikku osaluseksperimenti mõistetakse nii žanri kui ka infokogumise meetodina. Osaluseksperiment ise osutus väga laiaks mõisteks. Eesti Ekspressi ajakirjanike definitsioone analüüsid leidsin, et eesmärgi ja ajakirjaniku rolli järgi on võimalik osaluseksperiment jaotada neljaks alaliigiks: infiltratsiooniks, immersiooniks, osaluskatseks ja elukutsevahetuseks. Elukutsevahetus ühtib küll tunnuste poolest mõneti osaluskatsega, ent pikaajalise ajaloolise tausta ja spetsiifiliste eripärade tõttu leidis see alaliik eraldi käsitlemist. Osaluseksperimenti sagedamini kasutatud väljundid on olemuslugu (eriti selle alaliik reportaaž) ja hübriidžanr (sulam erinevatest žanritest: intervjuu, olemuslugu ja selle alajänarid, jne).

Siinkohal tuleb välja tuua, et sõna “eksperiment” kasutatakse ajakirjanduses tihti ka tarbijalugudes, kuid need lood ei vasta peatükis 2.1 antud osaluseksperimenti kriteeriumidele. Selliseid tarbijaeksperimente kirjeldab ekspertintervjuus Jürgen (Lisa 1.4): “Meil on Ekspressis palju igasugu õlle- ja veini- ja samakatestimisi, ja neid nimetatakse eksperimentideks. Süüakse kõht head ja paremat täis ja siis on see eksperiment.”

Kokkuvõttes võib osaluseksperimentiks pidada reporteritöö vormi, milles ajakirjanik reaalsusega mängides ja iseennast või vaatlusobjekti uude rolli asetades teadlikult tegutseb, luues tegevuse kaudu artikli sisu. Osaluseksperimenti saab kohati paigutada ka uuriva ajakirjanduse alla.

2. Missugune on ajakirjaniku roll ajakirjanduslikus osaluseksperimentis?

Ajakirjaniku roll osaluseksperimentis jagunes kaheks: pea- ja kõrvalosaliseks. Enamasti kasutatakse osaluseksperimenti puhul peategelaserolli, infiltratsiooni puhul jäetakse iseendale kõrvaltegelaseroll. See on ka mõisteta – infiltratsiooni peaülesanne on paljastada kuritegevust ning moraalinormidest üleastumisi, kitsaskohti ühiskonnas. Sel juhul on

ajakirjaniku rolliks olla jälgiv tahaplaanile jääv osaline. Erandina saab välja tuua artikli “Lihakauplemine Metropoli ees”, kus loo autor oli ka loo peategelaseks, samal ajal isegi tegelaste provotseerimiseni laskudes.

Ajakirjaniku peategelaserollist tulenevalt oli märgata väga tugeva mina-liini sissetoomist. Tekstianalüüsi kaudu leidsin, et iseenda tegevuse kommenteerimine, sisemonoloogid, enda emotsioonide rohke kirjeldamine on osaluseksperimenti orgaaniline osa.

3. Millised on ajakirjandusliku osaluseksperimenti kõige sagedasemad eetilised konfliktid?

Ekspertintervjuusid analüüsides ja seal leiduvaid seisukohti teoreetiliste lähtekohtadega kõrvutades leidsin, et suurimad eetilised konfliktid, mida osaluseksperimenti sooritades ette võivad tulla, on: valereaalsuse konstrueerimine, seaduse rikkumine ning inimeste nende endi teadmata kaasamine ja sellest kirjutamine, nende privaatsfääri tungimine. Tõsi, need eetilised konfliktid ohustavad kõige vähem elukutsevahetuste tegijaid.

Siiski on siinkohal kriitiline toimetusel enda jaoks selgeks mõelda, kas osaluseksperiment on info saamiseks ainus ja parim lahendus. Vahteri (Lisa 1.5) sõnul on osaluseksperimenti eeliseks just see, et inimesed ei tea, et tegu on infot koguva ajakirjanikuga ja võimalik on, et ei muuda oma tõetlist identiteeti varjava ajakirjanikuga rääkides käitumist ning on rohkem vahetumad. Siinkohal saab vaielda, kas (üldse) ja millistel juhtudel selline käitumisviis õigustatud on.

Osaluseksperimenti läbi sündinud artiklit saab süüdistada ka subjektiivsuses – autor on nii sündmuse (keskne) tegelane kui interpreteerija ja saab edastada vaid iseenda seisukohti. Eesti Ekspressi autorid on toonud välja, et teatav subjektiivsus ongi osaluseksperimentile omane. Autoril tuleb siinjuures jääda väga ausaks nii enda emotsioonide kui ka tegevusliini kirjeldamisel.

4. Milles seisneb ajakirjandusliku osaluseksperimenti uudisväärtuslikkus?

Uurimusküsimus oli tõstatatud, et teada saada, kas autorid lähtuvad osaluseksperimenti teema valikul pehmetest uudisväärtuse kriteeriumitest. Eesti Ekspressi ajakirjanikud tõid ekspertintervjuudes eelkõige esile sellised märksõnad nagu sotsiaalsed probleemid,

aktuaalsus, ootamatus, kuid analüüsi tulemusena selgus, et märgataval osal teemadest -pea kolmandikul valimist ei suutnud leida ainsatki uudisväärtuslikkuse kriteeriumit. Sellest järeldasin, et osaluseksperimendi läbi sündinud artikli puhul on samavõrra oluline osaluseksperimendi kui reporteritöö vormi eripära ja sellega kaasnev emotsioonide ning mina-liini sissetoomine. Jürgen (Lisa 1.4) tõi siinkohal välja lugeja samastumise loo autoriga: “Juhan Peegel õpetas, et kui lugeja sinuga koos naerab või kurvastab, oled sa ta enda poole võitnud ja et ta võtab omaks ka su argumentatsiooni. See tähendab, et emotsioonil on ajakirjanduslikus tekstis oluline osa.”

Infiltratsiooni puhul olid väga tähtsad ka uudisväärtuslikkuse kriteeriumid, selgus, et infiltratsiooni tehes on väga oluline teema aktuaalsus ja konfliktus. See tulemus on mõistetav, kuna infiltratsiooniga kaasneb seadustest ja moraalinormidest ülestumiste paljastamine ning infiltratsiooni eelduseks ongi konfliktne, soovitatavalt ka aktuaalne teema.

Praktilisi nõuandeid hea ajakirjandusliku osaluseksperimendi sooritajale:

a) osaluseksperimendi sooritamine

- ✧ Osaluseksperimendi aluseks on hea idee. Osaluseksperimendiga peaks eelkõige proovima kajastada ühiskonna varjupooli, osaluseksperiment ise peaks olema olulise sotsiaalse probleemi teenistuses. Hoiduda tuleb pseudoprobleemiga tegelemisest.
- ✧ Osaluseksperiment tuleb mõelda hoolikalt läbi: missuguseid abivahendeid on vaja, keda kaasata, kui palju aega tuleb varuda?
- ✧ Arvesta osaluseksperimendi heitlikkusega - osaluseksperiment võtab (enamasti) aega ja pühendumust ning resultaat ei pruugi olla soovitu.
- ✧ Ela sündmustikku sisse. Kasuks tuleb hea näitlejameisterlikkus.
- ✧ Kui tegu on immersiooni/osaluskatsega ja imbud sündmuspaika oma ajakirjanikustaatust varjates/ omandades uut identiteeti, tuleb olla ettevaatlik ümbritsevate inimeste kaasamisega/ nendest kirjutamisega. Ole iseäranis ettevaatlik, kui tegu on ühiskonna väetimate liikmetega: lapsed, puudega inimesed jne.
- ✧ Tunne valdkonda. Emotsionaalse ja haaravat materjali on aga võimalik kirjutada siis, kui valdkonda hästi tunned.

b) osaluseksperimendi kirjalik vormistamine

- ✚ Loe bestsellereid jms kirjandust. Jälgi nendes sisalduvat keelekasutust ja siilivõtteid.
- ✚ Kasuta loo kirjapanemiseks tugevat skeemi. Hästi vormistatud osaluseksperiment peaks olema rokkiv ajakirjanduslik *show*, mis lugejal silmad avab ja südame põksuma paneb.
- ✚ Keelekasutus olgu tempokas, mitte aeglane ja veniv, nõtke, stiililt meisterlik, emotsionaalne, vaimukas nagu hea novell.
- ✚ Kasuta palju otsest kõnet, täpseid detaile, tabavaid kirjeldusi.
- ✚ Lugu peab haarama nii emotsiooni kui ka faktiga. Kirjelda oma subjektiivset emotsiooni, tundeid ja kirge. Kui lugeja sinuga koos naerab või kurvastab, oled sa ta enda poole võitnud ja ta võtab omaks ka su argumentatsiooni. See tähendab, et emotsioonil on ajakirjanduslikus tekstis oluline osa. Ka nali ei tee paha.
- ✚ Kui olukord seda nõuab (osaluseksperimendi ajend pole ilmselge), põhjenda osalusseksperimendi sooritamise tagamaid lugejale.
- ✚ Ära jää kinni ühteainsasse žanri.
- ✚ Kasuta tugevat mina-liini vaid juhul, kui oled oma ajakirjandusmeisterlikkuses kindel.

*Allikad: Kivi (Lisa 1), Vedler (Lisa 2), Ladõnskaja (Lisa 3), Jürgen (Lisa 4)
ja Vahter (Lisa 5)*

3.2 Osaluseksperimendi tulevik

Kui jälgida Eesti Ekspressi osaluseksperimentide tendentse, siis on näha, et põhjapanevaid ja ühiskonda raputavaid osaluseksperimente tehakse üha vähem. Vahter (Lisa 1.5) nimetab selle põhjuseks ühiskonna ja inimeste muutumise: “Kui tänapäeval ajakirjanik hakkaks relvi auto all üle piiri vedama – ma arvan, et see pole selline eksperiment, mida keegi tänapäeval üldse kaaluma hakkaks. Aastal 1993, mil piir oli uus, siis küll, aga tänases kontekstis pole enam mõtet. Sealt tuleks ilmselt kriminaalasi.” Küll aga näeb Vahter tulevikku sellistel osaluseksperimentidel, kus paljastatakse ebaõiglust.

Praeguse ajakirjandusruumi üks tendentse on žanrite hübridiseerumine – ka siin võib olla väljund osaluseksperimendile.

3.3 Teema käsitlemise probleemid

a) puudub kindel piiritlus ja akadeemiline käsitlus

Osaluseksperimendist teadustöö kirjutamist raskendas eelkõige asjaolu, et puudub selge piiritlus, mis osaluseksperiment õieti on. Peaaegu täielikult puudub osaluseksperimendil akadeemiline käsitlus. Osaluseksperimenti ei ole autori andmeil käsitletud ainsaski Eesti ajakirjandusõpikus. Äärmiselt raske oli leida teooriat, mis toetaks hilisemat analüüsi.

b) puudub ühtne terminoloogia

Peale selle puudub eksperimendi uurijatel arusaam ühtsest terminist, seda oli eriti kriitiliselt tundua akadeemilises käsitluses. See raskendas teoreetilise materjali hankimist ja selle läbi Eesti Ekspressi osaluseksperimentide analüüsimist.

c) puuduvad eksperdid

Osaluseksperimenti ei kasutata ajakirjanduses just sageli, Eesti Ekspressis on heal juhul tehtud kord kuus üks osaluseksperiment. Peale Madis Jürgeni ei olnud ainustki autorit, kes oleks teinud oma ajakirjanikukarjääri jooksul rohkem kui kolm-neli osaluseksperimenti. See aga kitsendab ringi, keda võiks pidada osaluseksperimendi eksperdiks ja raskendab osaluseksperimendi analüüsi.

Vedleri (Lisa 1.2) hinnangul võib selle põhjus olla eelkõige ideepuudus, aga ka osaluseksperimendi raskus ja tülikus. „Raskus seisneb selles, et selleks, et eksperimenti teha, peab olema sooritajaks inimene, keda kohe ära ei tunta - ta ei tohi olla väga kuulus. Ta peab olema ta meisterlik kirjutaja. Mõnikord tuleb tegevuseks töövahendid hankima – auto või rõivastuse näiteks. Eksperiment ja selle ettevalmistus võib olla väga aeganõudev, ettevalmistus võib olla mitu kuud. Sageli jääb see püsivuse taha pidama.“

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö “Ajakirjanduslikud osaluseksperimendid ajalehes Eesti Ekspress 1989 – 2010” eesmärgiks on uurida osaluseksperimenti kui reporteritöö vormi. Osaluseksperiment on ajakirjaniku jaoks üks suurimaid väljakutseid pakkuvaid infokogumise meetodeid, mis viib ta eemale toimetuse turvalisest keskkonnast, nõuab rohkemat kui suurepärasest intervjuerimistehnikast ja meisterlikku kirjapanemisoskust ning on sageli nii füüsiliselt kui vaimselt kurnav. Tulemus samas on sellevõrra mõjuv.

Käesoleva töö teoreetilises osas proovisin lahti mõtestada osaluseksperimendi mõistet ja uurida muuhulgas eetilisi konflikte, ajakirjaniku rolli osaluseksperimendis ja osaluseksperimendi uudisväärtuslikkust. Esmalt andsin ülevaate erinevate autorite definitsioonidest, mida osaluseksperimendi puhul on kasutatud. Selgus, et osaluseksperimenti mõistetakse väga erinevalt – juba seda, kas tegu on žanri või andmetekogumise meetodiga, oli erinevalt käsitletud. Samas olid autorid üksmeeles seisukohas, et osaluseksperimenti ei tohiks ajakirjanduses kasutada kergekäeliselt: tegu on tundliku võttega, mis võib kergesti teha kahju nii allikatele kui ka reporterile endale.

Töö teises osas on tekstianalüüsi abil analüüsitud Eesti Ekspressi osaluseksperimente. Analüüsiks on võetud kõikide aastakäikude osaluseksperimendid alates Eesti Ekspressi esimesest numbrist 1989. aastal lõpetades 2010. aastaga. Analüüsi toetasid Eesti Ekspressi ajakirjanikega läbi viidud ekspertintervjuud. Kõrvutades Eesti Ekspressi ajakirjanike ja töö esimeses peatükis väljatoodud osaluseksperimendi mõisted, oli võimalik välja töötada ühtne osaluseksperimendi definitsioon: osaluseksperiment on reporteritöö vorm, milles ajakirjanik reaalsusega mängides ja iseennast või vaatlusobjekti uude rolli asetades teadlikult tegutseb, luues tegevuse kaudu artikli sisu. Läbi viidud analüüsist selgus, et osaluseksperimendile on iseloomulik tugev mina-liini sissetoomine osaluseksperimendi lõpp-produktina valminud loosse, eelkõige oma mõtete presenteerimise, käitumise kommenteerimise ja sisemonoloogide läbi. Samuti selgus tekstianalüüsist pehmete uudisväärtuste kriteeriumide ebatavaliselt väike roll teema valikul, millest järeldus et osaluseksperimendi vorm on pehmete uudisväärtuste kriteeriumidega sama oluline või olulisem.

Ühe bakalaureusetööga on võimatu uurida osaluseksperimendi kõiki tahkusi. Käesoleva

bakalaureusetöoga püüdsin käsitleda vaid kõige silmatorkavamaid tunnuseid. Kuid ainek, mida edasi uurida on palju: muuhulgas võiks uurida süvitsi osaluseksperimentide omaseid keele- ja stiilivõtteid ning struktuuri, osaluseksperimenti sooritaja suhestatust ülejäänud allikatega ja tuua võrdlevaid perspektiivne Eesti ja välismeedia osaluseksperimentide vahel.

Summary

The aim of the Bachelor's thesis "Participatory Stories in the Weekly newspaper the *Eesti Ekspress* 1989 - 2010" was to study participation as a method of reporting. Participatory story is one of the most challenging approaches of information gathering, which leads the journalist away from the safe environment of the newsroom and requires more than just excellent interviewing techniques and masterful skill of writing and is often exhausting both physically and mentally. The result, however, is more powerful.

In the theoretical part of the thesis, the term "participatory story" was explained and also ethical conflicts, newsworthiness and the journalist's role in it were explored. First, an overview was given of different definitions authors have used for participatory story. It was then discovered that participatory story is understood very differently – the term itself is used in many different ways, whether it is understood as a genre in itself or a method of gathering data. Nevertheless, authors were at a consensus that participatory reporting should not be used lightly: it is a sensitive mode, which can easily damage both the source as well as the reporter.

In the second part of the thesis, participatory stories from the Estonian weekly newspaper the *Eesti Ekspress* were analyzed, using text analysis as the main method. The analysis includes participatory stories from the very first issue in 1989 up to 2010. The analysis was supported with interviews made with professional journalists working for the *Eesti Ekspress*. Examining the definitions provided by the journalists and the definitions from the theoretical part from this thesis side by side, it was possible to compose a unified definition of a participation story: a participation story is a form of reporting, where the journalist manipulates reality and places him-/herself or the subject in a new environment, therefore creating the content of the story through direct action. The analysis showed that it is characteristic for a participation story to develop a strong first person narrative in the final article, mainly through expressing individual thoughts, commenting on (own or others') behavior and interior monologues. The unusually small role of soft news newsworthiness criteria also became apparent in choosing the topics for the articles, from which it can be concluded that the genre of participation story itself is as important as the newsworthiness criteria themselves or even more important.

It is impossible to cover all aspects of the participation story in just one thesis. In this thesis I

tried to discuss only the most noteworthy traits. There is much material for further study: an in-depth study of the language and style characteristic to participation stories, how a journalist conducting a participation story relates to his or her sources and a comparison of different perspectives used in participation stories in Estonian and foreign media.

Allikad

Kirjandus

Eesti ajakirjanduseetika koodeks. URL (kasutamise aeg aprill 2011)

<http://www.eall.ee/eetikakoodeks.html>.

Blundell, W. E. (1988). The Art and Craft of Feature Writing, New York jt: Plume

Dardenne, R. (1998). Participatory Journalism. History of the Mass Media in the United States: An encyclopedia, Chicago: Fitzroy Dearborn.

Friedlander, J. & J. Lee (1993). Feature Writing for Newspapers and Magazines, New York: HarperCollins College Publishers.

Gebhardt, S. A. (2010). Like me: Identity Immersion Journalism and the Dilemmas of Self-Making. Dissertation. Harvard University, Department of History of American Civilization.

Hay, V . (1990). The Essential Feature. New York: Columbia University Press.

Hennessy, B. (2006). Writing Feature Articles. London: Focal Press.

Hennoste, T. (2010). Uudise käsiraamat, Tartu: TÜ Kirjastus.

Hunt, C. (2007). Participatory Reporting as Method Acting the Journalism-Theatre Connection. Magistritöö. University of Missouri-Columbia.

Keeble, R. (2001). Ethics for journalists, London & New York: Routledge.

Lister, M. & J. Dovey & S. Giddings & I. Grant & K. Kelly (2003). New Media: a critical introduction. London & New York: Routledge.

Meyer, E. L. & C. Doe (1966). Infiltration reporting. Columbia Journalism Review, Vol. 5 Issue 3.

Randall, D. (2000). The Universal Journalist, London: Pluto Press.

Sikk, R. (2008). Kümme juhtumit, mis vapustasid reporterit ehk kuidas kirjutada head reportaaži, Tallinn: Eesti Päevalehe AS.

Zirnask, M. (2008). Olemuslugu Eesti ja välismaa kaasaegses ajakirjanduses: võrdlevad perspektiivid. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.

Uus, S. (2009). Leheneegri leivas. Kogumikus: Kuidas vaatad, nõnda näed. Ajakirjanike elulood III, koost. Pallas, Anu & Sulev Uus. Tartu: TÜ Kirjastus.

Publitsistika

Hiiob, M. (1995). Club Ecstasy kesklinnas. Eesti Ekspress, 22. detsember.

Hiiob, M. (1996). Eesti Ekspress käis Hollandis autot ostmas. Eesti Ekspress. Magneet, 17. mai.

Hunter, S. T. (1970). The Kentucky Derby is Decadent and Depraved. Scanlan's monthly, 4. juuni.

Jürgen, M. (1992). „Eesti Ekspress“ tüssas piirikaitset. Eesti Ekspress, 16. oktoober.

Jürgen, M. (1993). Peatoimetaja 2 nädalat pensionil. Eesti Ekspress, 5. veebruar.

Jürgen, M. (1995). Päev ratastoolis. Eesti Ekspress, 20. oktoober.

Jürgen, M. (1996). Autovaras Jürgeni aus ülestunnistus. Eesti Ekspress, 1. november.

Jürgen, M. (1997). Ära aja alla, ole mees! Eesti Ekspress, 25. juuli.

Jürgen, M. (1998a). Seewald, nagu ta on. Eesti Ekspress, 29. mai.

Jürgen, M. (1998b). Ekspress Põrgus. Eesti Ekspress, 13. märts.

Jürgen, M. (1999). Kihnu mees. Eesti Ekspress, 18. veebruar.

Jürgen, M. (2000). Portreed siloaugus ja selle ümber. Eesti Ekspress, 26. oktoober.

Jürgen, M. (2001). Eestlane võttis dopingut! Eesti Ekspress, 8. märts.

Jürgen, M. (2002). Diilerit oodates. Eesti Ekspress, 25. aprill.

Jürgen, M. (2004). Kolm päeva kodutuna Tallinna linnas. Eesti Ekspress, 30. detsember.

Jürgen, M. (2007). Sõim, hirm ja paha õhk. Eesti Ekspress, 12. aprill.

- Jürgen, M. (2010). Hallo! Julianus Inkasso tülitab! Eesti Ekspress, 9. detsember.
- Kaidi (1997). Lihakauplemine Metropoli ees. Eesti Ekspress, 27. juuni.
- Kivi, K. (2004). Päev fokstrotiga. Eesti Ekspress, 22. jaanuar.
- Kivi, K. (2009). Nädal näljahäda. Eesti Ekspress, 5. veebruar.
- Lakson, P. & L. Mallene (2010). Ansip ei võtnud meid vastu burkade tõttu. Eesti Ekspress, 15. juuli.
- Ladõnskaja, V. (2006). Surra pisarais ja uriiniloigus. Eesti Ekspress, 29. juuni.
- Läkk, E. & M. Hiiob (2000). Osta maja Nõmmel, 850 m². Eesti Ekspress, 20. aprill.
- Meinert, S. (1993). Naistega vangis. Eesti Ekspress, 17. detsember.
- Roose, M. (2005). Londonis *first division*'i mehi jahtimas. Eesti Ekspress, 10. veebruar.
- Sander, M. (2008). Rohi, millega mehi hulluks ajada: feromoon! Eesti Ekspress, 13. märts.
- Sander, M. (2010). Armastuse netikataloogid. Eesti Ekspress, 15. aprill.
- Sauter, P. (2006). 200 meetrit käpukil... tempel mällu igaveseks! Eesti Ekspress, 2. veebruar.
- Süvari, A. & J. Filippov (2003). Ekspress kaotas, politsei leidis. Eesti Ekspress, 22. mai.
- Tamm, M. (1997). Seinad polegi higised - vähe saite. Eesti ekspress, 3. oktoober.
- Zirnask, M. (2007). Põhk all, savi peal, ilma naela löömata. Eesti Ekspress, 5. juuli.
- Urbanik, H. (2000). Päev, mil minust sai uus naine. Eesti Ekspress, 6. jaanuar.
- Urbanik, H. & T. Vahter & T. Sooaru & A. Prommik & G. Velthut-Sokka & E. Saks & M. Tamm (2001). Andestust, ma ei räägi dialekti! Eesti Ekspress, 29. märts.
- Vaino, M. (2003). Mina, venku. Eesti Ekspress, 31. juuli.
- Vare, P. (1998). Ma tapan su poja!!! Eesti Ekspress, 30. oktoober.
- Vedler, S. (1999). Muidusõojana kõrtsus. Eesti Ekspress, 29. juuli.
- Weiss, D. (2008). What would you do? Columbia Journalism Review, 2007:41-44.

jaanuar/veebruar.

Lisad

Lisa 1. Intervjuud Eesti Ekspressi ajakirjanikega

Lisa 1.1. Intervjuu Krister Kiviga

Missugune on hea osaluseksperiment?

Ma arvan, et hea osaluseksperiment peab olema -mingil määral vähemalt- ootamatu või teisest küljest väga päevakajaline. Ma pakkusin näiteks välja, et võiks kasvuhormooni võtta -meie vestlus toimub Veerpalu kriisile järgneval nädalal- ja minu meelest oleks see päris hea mõte, kirjutada, mida see organismile teeb. Aga ma ei suutnud seda koosolekul lõpuni maha müüa. See oleks võinud osaluseksperiment.

Soomes ajakiri *Image* tegi eksperimendi, kus meesajakirjanik hakkas endale süstima meessuguhormooni. Tööl muidu ta ei saanud hakkama, ülemus sõimas teda, ta oli tossike. Ja ta kirjeldas artiklis väga vaimukalt, kuidas ta muutus alfaisaseks. See oli ka väga vahva lugu.

Kas see kirjeldatud lugu on pigem meelelahutus?

See on selline, mis annab inimestele uusi teadmisi.

Mis on osaluseksperimenti eelised uudise ees?

Sest ainult läbi osaluseksperimenti on ajakirjanikul võimalik kirjeldada seda, mida ta ise koges ja anda seetõttu täpsemat ja nüansirikkamat pilti lugejale – sellest, mida ta lugejale tahab edasi anda. Muidu toetub ta paratamatult mingitele kolmandatele allikatele, kelle sõnu vahendab ja arvamust teistele jagab.

Ehk siis koged ise läbi ja kirjutad sellevõrra veenvamalt?

Ma arvan küll, jah. Ma siinkohal ei taha väita, et osaluseksperiment on ainuke viis, kuidas saada mingit adekvaatset algmaterjali, aga seda võiks julgemalt kasutada.

Kui levinud on Eesti ajakirjanduses osaluseksperimenti tegemine?

See ei ole väga levinud – võiks rohkem olla kasutusel.

Sinu reisilood on osaluseksperimenti tunnustega.

Jaa, ja ma mõtlesin, et ega see hamburgeriputka lugu polnud klassikaline osaluseksperiment, see oli rohkem reportaaž – see piir on tegelikult suhteliselt hämar, kust osaluseksperiment täpselt algab. Sellist väga klassikalist *a lá* töötasin kuu aega meditsiiniõena *in disguise*, seda tehakse äärmiselt harva. Mõnes mõttes on ka intervjuu osaluseksperiment, kui kirjeldada, mismoodi intervjuu saamine-ettevalmistamine välja nägi.

Kuivõrd on oluline osaluseksperimenti eetiline külg? Kuivõrd seda tuleb eelnevalt kaaluda?

Kaaluma peab senikaua, kuni selgus käes – et see on seda väärt. Et tulemus ja see, mida tahetakse tõestada- see õigustab seda kahju, mida see eksperiment võib põhjustada, see kahju, mida see põhjustab ühiskonnale ja ka loo autorile endale.

Mis Sind ajakirjanikuna mõjutanud on?

Soov muuta enda töö nii põnevaks ja väljakutsuvaks kui võimalik. Hea loo nimel olen valmis taluma veidike ka ebamugavusi, kui tulemusena saab hea loo, kui kaheksast viieni laua taga istudes ja telefoniga helistades.

Kas artiklis eksperimenti põhjendamine on oluline?

Ma arvan, et jah, see võiks olla üks komponent, mis pea iga eksperimenti puhul võiks olla, mida ma ise ei ole minevikus järginud. Võib-olla on mul ka olnud mingid selgitused, aga need on ehk olnud välja toimetatud.

Kuivõrd Sa tood ajakirjanikuna välja eelhoiakuid teema suhtes?

Ma arvan, et mõnikord mõjub see väga värskendavalt, kui ajakirjanik on lõpuni aus. Aga mõnikord. Ilmselt ei saa see olla -ega muutugi- kunagi meinstriimiks, mõistetavatel põhjustel. Aga aeg-ajalt on see värskendav.

Lisa 1.2. Intervjuu Sulev Vedleriga

Mida Sa nimetad eksperimendiks?

Minu jaoks on eksperiment katse, kus ma kohastun teise rolli ja üritan midagi tõestada – mõnda kitsaskohta näiteks.

Ühiskondlikku kitsaskohta?

Jah. Eriti tore on siis, kui sellele paljastamisele järgneb mingi tulem, mille tagajärjel see kitsaskoht saab likvideeritud. Kui inimesed teadvustavad, et selline kitsaskoht on üleüldse olemas.

Oskad sa mõnd näidet tuua? Kus selline kitsaskoht on eemaldatud?

Kõige parem eksperiment, mis meil tehtud on, on Viktoria Ladõnskaja eksperiment, kus ta töötas hooldushaiglas nädal aega ja näitas, kui jube sealne elu on. Aga see ei toonud kaasa muutust ses suhtes, et sellist süsteemi on võimatu väga kiiresti muuta. See oli väga mõjuv.

Madis Jürgen sõitis päev otsa ringi ratastoolis. See avas ka silmad – et tuleb ehitada kaldteid. Aga kindlasti on meil olnud selliseid, kus on ka midagi paremuse suunas järgnenud. Samas mõned eksperimendid, mida teised lehed on teinud – et ajakirjanik on oma arust midagi paljastanud, aga tulemus on teistsugune. Näiteks kunagi Äripäevas oli lugu, kus ajakirjanik teatas, et pistise eest on võimalik kiiremini firmat registreerida ja suutis anda ühele äriregistri sekretärile raha. Ajakirjanik sai pika loo aga pärast tuli välja, et andis raha valele inimesele, sattus petturi otsa. Sellel sekretäril ei olnud mingit võimalust seda tööd kiirendada.

Kuivõrd toimetuses arutlete eksperimentide eetilist poolt?

Madis Jürgeniga juhtus selline asi, et algatati kriminaalasi, kui ta tegi valeteate, et tema auto on ärandatud. Pärast seda muidugi mõtleme rohkem, et kuidas ja keda kaasata.

Nimelt?

Ajakirjanik ei tohi kuritegusid sooritada. Sa mõtled, kas su käitumine on kuritegelik või mitte – ongi kogu nipp.

Kuidas hindad Eesti Ekspressi osaluseksperimente?

Mõned on olnud meeldejäädavad, asjalikud. Eks neid võiks olla rohkem, aga see on väga tülikas ja raske žanr – kellekski teiseks kehastuda. Alati ei ole meil head ideed, mida teha. Muidugi võiks sõita libataksot, aga ei ole tulnud selle peale. Minu meelest on viimasel ajal seda rolli paremini täitnud Pealtnägija ETV-s, Äripäev on teinud eksperimente. Meil on ka päris hästi välja kukkunud, aga me teeme neid küllalt harva. Pigem on probleem ideepuudus kui tülikus.

Milles see tülikus ja raskus seisneb?

Raskus seisneb selles, et selleks, et eksperimenti teha, peab olema sooritajaks inimene, keda kohe ära ei tunta - ta ei tohi olla väga kuulus. Ta peab olema ta meisterlik kirjutaja. Mõnikord tuleb tegevuseks töövahendid hankida – auto või rõivastuse näiteks. Eksperiment ja selle ettevalmistus võib olla väga aeganõudev, ettevalmistus võib olla mitu kuud. Sageli jääb see püsivuse taha pidama.

Kas osaluseksperimentid on varjukülgi?

Uudise puhul on väga lihtne – uudis on olemas või mitte.

Eksperimentide puhul võid sa minna õhinasse- tundub, et see on jube äge. Aga siis selgub, et pole seda mitte. See on nagu kõikide lugudega, mõne puhul tunned, et see on tõesti vinge ja selle tunneb ka lugeja ära, et see on meistritöö, samas on ka selliseid lugusid, et ka lugeja saab aru, et tore kirjatükk, aga... ongi kõik. Sama eksperimentidega, ta peab olema jahmatav, siis ta mõjub. Ja selles mõttes ei tohiks olla eksperimente teha tihedalt. Ta devalveerub.

On olemas osaluseksperimentid, mis suudavad üleilmselt midagi paljastada. BBC on sellega hakkama saanud, paljastades altkäemaksu võtmist jalgpallis olümpiamängudel. Lähevad Aafrika või Okeania spordijuhtkonna juurde ja teatavad, et nüüd oleks vaja ühte häält, mis see maskab.

Need on globaalsed eksperimentid. Eksperimentiga on võimalik ülemaailmselt midagi ära teha.

Eesti Ekspress ka?

Vabalt. Tegelikult ei takista meid miski näiteks Euroopa Liidu tasandil midagi suurejoonelist teha. Jällegi, asi seisab idee taga.

Aga raha?

Raha on võimalik saada näiteks fondidest taodelda. On võimalik teha projekt, küsida näiteks uuriva ajakirjanduse fondist, siis leitakse see raha. Kui see on suurejooneline, siis ka väljaanded võtavad hoiaku, et vau, teeme! On võimalik kaasata ka kolleege teistest riikidest ja teha kamba peale mingisugune võimas asi.

Kuivõrd on Eesti Ekspressi eksperimente kritiseeritud?

Minu meelest on kõik lood sellised, et leidub irisejaid. Pole veel näinud lugu, mille puhul oleks kõigi poolest kõik õige. Kas kriitika on õigustatud või mitte - see on omaette küsimus.

Millega osaluseksperimenti tehes arvestama peab?

Kõige olulisem on see, et teha tuleb õiget asja. Et sa ei tegele pseudoprobleemiga. See artikkel, et mis saab siis, kui jätad arve maksmata – see ei olnud minu jaoks õige eksperiment. See oli üks lugu, mida ma ühel suvalisel õhtupoolikul tegin. Vähemalt ma ei nimetaks seda

tõsiseltvõetavaks eksperimendiks. Kui ma oleks seda tõsiselt tahtnud teha, siis ma oleks reaalselt jätnud maksmata! See oli naljamäng.

Kas osaluseksperiment äratas lugejatele rohkem huvi?

Oleneb teemast. Ma arvan, et praegu on igasugused dopinguteemad väga huvitavad, aga fakt on see, et ajakirjanik ei ole nii hästi ette valmistunud oma kehaliste võimete poolest kui tippsportlane.

Minu meelest on omaette küsimus see, et kuivõrd peab ajakirjanik oma tervisega riskima. Eksperimenti ei saa kellelegi peale suruda ja endal peab olema tahtmist asja teha.

Osaluseksperiment on üks subjektiivsemaid žanre...

Nagu arvamusaluslugugi.

Kas objektiivsus on siinkohal üleüldse oluline?

Jaa, kindlasti. Sa pead kirjeldama asju nii, nagu on. Teed midagi, paned kirja ja lõpuks jõuad järeldusele, mis toimus.

Pärast Madis Jürgeni kuulsaid osaluseksperimente on muudes žanrites ka hakatud kasutama osaluseksperimendile iseloomulikke võtteid.

Lugu tuleb kirjutada huvitavalt. See on ainus, mis loeb – tuleb lugejat kütkestada. See, mis vorm artiklil on, sellele ei tohi üldse mõelda. Peaasi, et tulemus on põnev. Seal võib kindel stiil olla, aga oluline on, et ta oleks kütkestav.

Lisa 1.3 Intervjuu Viktoria Ladõnskajaga

Mis ajendas Sind kui ajakirjanikku osaluseksperimenti tegema?

Huvi nimetatud žanri vastu tekkis juba õpingute ajal, kuivõrd tundus mulle žurnalistika huvitavaima osana. Jälgisin nimetatud žanris ilmutavaid materjale nii Eestis, Venemaal kui ka Euroopas. Peale ülikooli lõpetamist viis Madis Jürge mind mõttele, et võiksin eksperimendi ise läbi viia. Tema aitas mul töötada välja minu esimest eksperimendi. Oma esimese eksperimendi käigus elasin mitu päeva Kuremäe kloostis (idee oli vastata sellega küsimusele, mis on selles kloostis sellist, miks tulevad kõik (paljud) vene kloostrite juhid just Kuremäelt).

Mulle tundub, et osaluseksperiment on üks raskemaid, emotsionaalselt kurnavamaid žanreid ajakirjanduses. Kuid tulemus, mis on saavutatud eduka eksperimendi tulemusena, avaldab lugejale palju suuremat mõju mistahes muu žanri.

Peale minu esimest eksperimendi mõistsin, et just see on minu „teema“. Teiseks eksperimendiks sai mulle elada „Kodus ilma aadressita“ so. varjupaik naistele, kellel on vägivaldsed mehed. Kolmandaks oli lõbusam teema, Miss Estonia valimistel osalemine.

Kokkuvõtteks - žanri võlu seisneb selles, et saab kajastada ühiskonna varjupooli.

Kuidas jääda osaluseksperimentis objektiivseks?

See on väga keeruline küsimus, kuid olen enda jaoks leidnud järgneva vastuse. Käesolev žanr erineb näiteks uudistežanrist selle poolest, et siin *a priori* puudub objektiivsus, kuivõrd osaledes eksperimendis elad sisse konteksti ja sellega muutud sa automaatselt subjektiivseks. Kuid lugejat huvitabki käesoleva žanris sinu subjektiivne emotsioon, mille kaudu elada läbi „kangelase“ tunded ja kired. Kuid oluline on see, et nimetatud subjektiivsus ei ületaks piire – see tähendab, et pead olema objektiivne selles mõttes, et selles osaluseksperimentis sa ei esinda iseennast vaid lugejat, so statistilist keskmist ühiskonna liiget. Kokkuvõtteks sinu objektiivsus seisneb selles, et sa ei peegelda enda subjektiivseid, vaid ühiskonna objektiivseid huve.

Mis Sinu jaoks üldse on osaluseksperiment?

Osaluseksperiment on ajakirjandusliku uurimuse läbiviimine, mille olulise osana kaasatakse ajakirjanik sündmuste konteksti.

Mille poolest erineb osaluseksperiment teistest ajakirjanduslikest žanritest?

Teistest žanritest erineb ajakirjaniku kohustusliku kaasamise poolest sündmustikku, st ajakirjanik saab osaks žanrist. Kuid üldiselt on osaluseksperiment uuriva ajakirjanduse üheks suunaks.

Milline on osaluseksperimenti edasiandev hea lugu keelelt ja stiililt?

On olemas palju variante, hetkel kohe võin nimetada vähemalt kümme skeemi, mis võivad olla kasutatud osaluseksperimenti läbiviimisel. Näiteks üks käesoleval hetkel maailmas populaarsemaid on nn. päeviku skeem. Või näiteks suletud ringi skeem (kui materjal algab ja lõpeb sama persooniga).

Mis puudutab keelekasutust, siis on see väga individuaalne, kuid keel ei tohi olla „kuiv“. Tänu internetiajastusele peab keel olema tempokas. Ja veel... Mina näiteks jälgin populaarseimate „bestsellerite“ keelt maailmas. Erilist tähtsust omab süntaks.

Missugune peaks olema üks hea osaluseksperiment? Mis teeb heast osaluseksperimentist hea osaluseksperimenti?

Tähtsaim on, et žurnalisti sunnib eksperimenti viima läbi ühiskondlik nõudlus, mitte aga isiklik ambitsioon. Teiseks, hea eksperiment peab olema ehitatud üles tugevale skeemile.

Millega osaluseksperimenti tehes arvestama peab?

Ühiskondlik huvi. Lugeja huvi. Allikate huvi. Toimetuse huvi.

Kas osaluseksperimenti puhul tõuseb eetiline aspekt kuidagi eriliselt esile?

Loomulikult on eetiline aspekt tähtis. Eksperiment ei tohi mingil juhul kellegile liiga teha, sealhulgas osalejatele.

Kuivõrd kaalusid enne hooldushaiglasse minekut (artikli "Surra pisarates ja uriiniloigus" tarvis) selle eksperimenti eetilist poolt?

Seda eksperimenti, enne selle algust, kaalutleti toimetuses ligi kuu. Eksperimenti ajendiks olid sagedased kirjad lugejatelt, kes valutasid südant hooldushaiglates valitseva olukorra üle. Kirjade põhjal tõdesime, et ühiskonnal oli tõsine huvi ja vajadus saada informatsiooni antud valdkonnast. Algselt üritasime saada informatsiooni ametlikult, kuid keelduti. Järgnevalt tegime otsuse minu saatmiseks, osaluseksperimenti raames, hooldushaiglasse. Terve nädala tudeerisin materjale, et kvalifitseeruda medõe praktikandina.

Soovin rõhutada, et eksperiment ei oleks õnnestunud, kui hooldushaigla oleks jälginud kehtivat korda ja seadust. Näiteks küsinud kutse omandamist kinnitavat dokumenti jms. Veel pean vajalikuks rõhutada, et eksperimenti käigus olin passiivne jälgija, mitte aga viinud läbi meditsiinilisi protseduure. Seega oli välistatud võimalus, et kellegi elu ja tervis oleks sattunud minu tegevuse tagajärjel ohtu. Mitte vähemtähtis ei ole asjaolu, et artiklis ei ole nimetatud osalejate nimesi ega ka haiglat.

Peale nädalat praktikat ja enne materjali avaldamist teavitasin haigla juhtkonda läbiviidud eksperimentist ja selle tulemustest ning võimaldasin neil avaldada oma seisukohti.

Kaks aastat peale eksperimenti on mind palutud osalema meditsiinilisele konverentsile teemal „Tervisehoiu tänapäev“ ja isegi meedikud, kes algselt olid meelestatud pessimistlikult, kiitsid selle eksperimendi heaks.

Kuidas hindad oma osaluseksperimente?

Eraldiseisvaid eksperimente hindan kõrgelt. Kuid üldiselt ei ole harjunud sellistele küsimustele vastama.

Aga Eesti Ekspressi omi?

Eesti Ekspressi eksperimendid on Eesti ajakirjanduse ühed parimad.

Kuidas hindad Eesti ajakirjanduses ilmunud osaluseksperimentide kvaliteeti, läbimõeldust?

Iga eksperimenti tuleb hinnata individuaalselt.

Lisa 1.4. Intervjuu Madis Jürgeniga

Mis ajendab ajakirjanikku osaluseksperimenti tegema? Kas põhjused on sisulist või vormilist laadi?

Osalusvaatlus (või osaluseksperiment) on meetod, mille abil on võimalik elada sisse tundmatusse maailma, ammutada materjali mingi tundmatu nähtuse või olukorra, inimese või inimeste grupi kohta kohta, et kirjutada sellest haarav lugu.

Osalusvaatlus võimaldab näha mingi grupi tegemisi nõ seestpoolt. Traditsioonilisel moel infot hankides ei pruugi sellist materjali saada. Võib ju intervjuuerida kodutuid ja ka nii võib olla tulemus ehe ja huvitav, aga veelgi haaravama materjali saab siis, kui ajakirjanik elab ise kodutuna, söömata, on päevade viisi külmetanud, väsinud, möödakäijate poolt põlatud. Ilma seda oma nahal läbi elamata ei kujuta ju ette, mida kodutu elu tegelikult tähendab.

Üks asi on kirjeldada invaliidide kurtmist, et linnaarhitektid ei hooli invaliididest. Hoopis kõnekama materjali saab, kui vändata ratastooliga päev otsa mööda linna, käed marraskil, põis lõhkemas. Siis saab teravalt selgeks, kui halb on invaliidil elada linnas, mille teede, tänavate, treppide ja hoonete projekteerimisel on ratastooli-inimesed meelest ära läinud.

Osalusvaatluse abil saab näidata kuritegevust, lohakust, ükskõiksust. Kui ajakirjanikul õnnestub müüa maha ükskõik missugune palgivirn keset metsa, ilma et ostja tahaks näha mingit tõsiseltvõetavat dokumenti, on see märk, et metsaäri on kontrolli alt väljas ja et metsa varastada on imelihtne.

Kui taasloodud EV algusaastatel sõitis ajakirjanik Eestist Lätti ja tagasi, roostes püss traadiga auto alla seotud, ja keegi midagi ei märganud, juhtis ta sellega tähelepanu, et piirivalve ei suuda meil midagi avastada.

Kui mängida eksinut (välismaalast), pöörduda tänaval politsei poole ja paluda teejuhatust või ennast teise linna otsa sõidutada, saab testida politseinike osavõtlikkust/osavõtmast.

Kuidas jääda osaluseksperimentis objektiivseks? (Kas objektiivsus on üldse võimalik, või oluline?)

Selleks ma lähengi osaluseksperimenti tegema, et ise, oma nahal, st SUBJEKTIIVSELT olukord läbi elada. Et lugeja tunneks lugu lugedes samu tundeid, mida mina, kui ma seda ise läbi tegin (ratastooliga vanalinnas, kodutu). Osalusvaatluse tulemusena sündinud lugu peab haarama nii emotsiooni kui ka faktiga.

Tammsaare käis hommikuti Tallinna keskturul kartulit ja kapsast ostmas. Miks? Vaevalt ainult sellepärast, et tal oli kodus kuri naine, kes teda turule kupatas. Ta tahtis ise elada sisse talumeeste ellu, kuulata nende kõnepruuki, nende mõtteid. Kirjutuslaua taga ei mõtle välja tegelikku elu.

Vahel on osalusvaatlus asjakohane seadusrikkumiste, ametnike hooletuse ja osavõtmastuse esiletoomiseks.

Kui ühiskonnaelus on karjuvaid jamasid, millele oleks vaja tähelepanu pöörata, võib ajakirjanik minu meelest isegi vahel seadusest üle astuda. Muidugi oleks hea, kui ta sel puhul oma aktsioonid enne õigusorganitega kooskõlastab.

Mis sind ajakirjanikuna mõjutanud on? Kes Sind ajakirjanikuna mõjutanud on?

Osalusvaatluse koha pealt neid eeskujusid palju võtta polnud. Edasi oli ainuke ajaleht, kus ajakirjanik vanasti elukutset vahetas ja sellest lugusid tegi vms.

Legendaarne Edasi mees Olev Anton Jõgevamaal Vaimastvere kandis karjakuks. Oli nädalate ja kuude kaupa ära, võttis karjanaistega koos viina ja elas materjali tõsiselt sisse. Pärast kirjutas Edasis tollasest külaelust. Isegi teatritüki kirjutas valmis („Laudalüürika“, mille lavastas Kaarel Ird).

Käidi taksojuhiks ja pulmavanemaks ja kirjutati sellest. Nasta Pino tegi põllutööd ja Lehte Hainsalu müüs turul kurke. Need olid reportaažid, mis teab mis saladusi päevavalgele ei toonud.

ETVs oli kasutatud nn varjatud kaamerat. Mati Talvik tinutas kunagi metallrublase külge naela ja lõi selle Tallinna kaubamaja ees tänavakivide vahele. Kaamera jälgis, kuidas möödunud metallrubla togisid ja vandusid. Või pani keset tänavat telefoni helisema. Kes toru võttis, sai hirmsasti sõimata. Selliseid lugusid rääkis ta mulle mu diplomitöö jaoks ridamisi. Aga see on rohkem meelelahutus.

Tõsisema poole pealt – kunagi räägiti Soome ajakirjanikust, kes võttis üles politsei vägivallateema. (Politsei vägivald oli viiekümnnendatel Soomes probleem, mida kõik teadsid, aga kõva häälega polnud sellest keegi rääkinud.) Ajakirjanik lõi öösel sisse juveelipoe akna, istus poenurka maha, pani diktofoni poeriiulile salvestama ja hakkas politseinikke ootama. Politseinikud tulid kohale, peksid ajakirjaniku hoolega läbi (kuigi see vastupanu ei osutanud) ja viisid vangikongi. Mehe klopitud väljanägemist põhjendas politsei sellega, et mees hakkas vastu. Järgmisel hommikul palus ajakirjanik sõpradel tuua poeriiulilt diktofon, kus oli salvestatud politseinike vägivald tema kallal. See lugu muutis palju.

Juhan Peegli žanri loengutest saadik on mu jaoks tundunud huvitavad olid nn publitsistlikud žanrid – portree, reportaaž, olukirjeldus –, mis pole päris kirjandusest oma kujundlikkuse poolest kuigi kaugel.

Nõ publitsistika on mind informeerivatest žanridest alati rohkem huvitanud. Siin on oluline kirjutaja meisterlikkus.

Portree peab olema kirjutatud nii meisterlikult, et lugejale tekiks pilt inimesest, kellest ta lugu loeb (kõnemanee, intonatsioon). Reportaaž peaks andma justkui kohalolekuefekti (lõhnad, meeleolud). Lugeja peab tundma, et on ise sündmuste keskele sattunud.

Ega kirjandusliku meisterlikkuse saavutamiseks pole muud kunsti, kui häid raamatuid lugeda ja püüda kirjeldada ümbritsevat sama hästi kui meisterlikud kirjanikud. Miks peaks olema hea ajakirjandus igavam kui hea kirjandus?

Juhan Peegel õpetas, et kui lugeja sinuga koos naerab või kurvastab, oled sa ta enda poole võitnud ja et ta võtab omaks ka su argumentatsiooni. See tähendab, et emotsioonil on ajakirjanduslikus tekstis oluline osa. Ka nali ei tee paha.

Emotsionaalse ja haaravat materjali on aga võimalik kirjutada siis, kui valdkonda hästi tunnend. Eriti hästi saab aga valdkonda tunda siis, kui ise osaled ja läbi elad. Osalusvaatlus on selleks hea meetod.

Mis Sinu jaoks üldse on osaluseksperiment?

Olukord, kus ajakirjanik paneb ennast materjali kogumise staadiumis teise rolli, nõ „vahetab elukutset“.

Mille poolest erineb osaluseksperiment teistest ajakirjanduslikest žanritest? Millisele žanrile on see kõige lähedasem? Või on osaluseksperiment vaid võte/vahend, millega anda sisu erinevas žanris lugudele?

Osalusvaatlus on eelkõige siiski materjali kogumise meetod.

Osalusvaatluse tulemusena võib kirjutada loo, mis on kirev kokteil paljudest žanridest. Killukesi portreest, reportaažist, intervjuust, analüüsist. Siin on autori sisemonoloogi, siin võib olla ka kiretut registreerivat kirjeldust.

Osalusvaatluse tulemusena võib teha puhtakujulise portree või reportaaži või analüüsiva artikli. Aga kuna materjali kogumisel ollakse sündmuste keskpunktis, on kindlasti oluline osa emotsioonil ja tunnetel.

Kui palju ajakirjanik enda isikut loosse sisse kirjutab, on tema enda maitse asi. Enamasti on ajakirjaniku isik sellistes lugudes kesksel kohal, aga see ei pruugi üldse nii olla.

Võib kirjeldada Soomes tööl käivate Eesti ehitajate elu, töötades nendega nädalaid üheskoos (keegi ei anna selle jaoks muidugi nii kaua aega), kusjuures ajakirjanik keskendub siiski töömeeste kirjeldamisele, mitte endale.

Osalusvaatlus on seejuures vahend, et sügavamalt künda, materjali põhjalikult sisse elada.

Pole ju oluline kirjutada, mitu korda sa ise endale esimese päeva jooksul haamriga näpu pihta löid. Oluline, on kuidas ehitusmehed seda tööd pikki aastaid on teinud.

Milline on osaluseksperimenti edasiandev hea lugu keelelt ja stiililt?

Keelelt nõrke, stiililt meisterlik, emotsionaalne, vaimukas nagu hea novell. Palju otsest kõnet, täpseid detaile, tabavaid kirjeldusi. Kindlasti peab see lugu olema haarav ja huvitav.

Pärast Sinu kuulsaid eksperimente on hakatud väga palju iseennast -kui mitte keske liinina, siis väga olulise kõrvalliinina kasutama, enam pole väga tihti arugi saada, kas on tegu osaluseksperimenti või reportaažiga.

Ajakirjanike hulgas on palju edevust, heameelega kirjutatakse iseendast. Kahjuks pole aga kõik nii vaimukad nagu Jeremy Clarkson, Krister Kivi või Vahur Kersna.

Et ajakirjanik ennast loosse sisse kirjutab, on ju iseenesest tore, aga seda peaks tegema meisterlikult.

Keskpärase, enesele keskendunud ja magedalt vormistatud osaluseksperiment on kurb nähtus.

Missugune peaks olema üks HEA osaluseksperiment? Mis teeb heast osaluseksperimentist hea osaluseksperimenti? (nii võtte/vahendina kui ka edasiantuna, s.t. osaluseksperiment kui action ise ja osaluseksperiment looks vormistatuna)

Hästi vormistatud osaluseksperiment peaks olema rokkiv ajakirjanduslik *show* (soovitavalt olulise sotsiaalse probleemi teenistuses), mis lugejal silmad avab ja südame põksuma paneb ja mille lugemise järel kõik imestavad, et kuidas niisugune jama meil küll meie armsas väikeses riigis võimalik saab olla!

Osaluseksperimentis peaks olema emotsiooni, mis lugejat raputab ja peab olema faktoloogiat, mis mõtlema paneb ja seda peab hoidma koos nõtke lugu ise.

Kuivõrd on osaluseksperimenti tehes oluline hea näitlemisvõime? Mis moel?

Ega näitlemisoskus paha ei teeks. Kui esined metsaärikana või kodutuna, ei saa hakata aktsioonis olles vihikust küsimusi maha lugema!

Millega osaluseksperimenti tehes arvestama peab?

Et see nõuab aega ja pühendumist materjali kogumisel ja osavust kirjatööl. Nagu ikka. Ja kui lugu õnnestub, võib arvestada ka õnnestumisega.

Kas osaluseksperimenti puhul tõuseb eetiline aspekt kuidagi eriliselt esile? (Eriti sellisel puhul, kui tegelased selles loos ei tea, et nad on osalised eksperimentis?)

Ajakirjanikutöös peaks eetiline aspekt peaks olema *pidevalt* esil, ükskõik, mis žanris neid lugusid tehakse.

Kas eksperimenti tagamaade põhjendamine on oluline?

No see peaks loost välja tulema, miks see lugu tehtud sai. Mis siin eraldi põhjendada.

Kuivõrd tuleks eelnevalt välja tuua ajakirjaniku hoiakud teemasse?

Juhul, kui ajakirjanik taotleb mingi sigaduse korraldamiseks luba prokuratuurilt, peab ta

muidugi pikalt põhjendama ja selgitama, miks seda kõike vaja on ja mis ta sellega öelda tahab.

Kuidas hindad Eesti Ekspressis ilmunud osaluseksperimente?

Alati saab paremini, aga no mõned on ju tekitanud elevust ka ja suunanud tähelepanu vajalikule probleemile.

Mõne puhul on räägitud rohkem sellest, kas ajakirjanik ületas oma volituste piire või mitte ja probleemist endast räägiti vähem kui autor lootis. (Minu autoärandamise lugu).

Neiu Ladõnsakaja sai kunagi vist isegi ühe preemia, kui kirjeldas, kuidas hooldekodus vanainimesi kasitakse.

Burkad seljas peaministri juurde jutule saamise loo (Laura Mallene ja Piret Larkson) mõte oli tore. Aga pool kogu võlust läks kaduma hetkel, kui Ansip sai teada, et kaks burkadestüüpi, kes tahavad tulla tema jutule, on Eesti Ekspressist. No selge, et ta sellist tsirkust kaasa ei tee! Ja mis osaluseksperiment see enam on, kui testitav teab, mis toimuma hakkab. Oleks autorid otsinud üles mõne Eestis elava moslemi ja temaga koos läinud (esinedes ka ise moslemidena), oleks Ansip nad ehk ka vastu võtnud ja siis, poole pealt oleks võinud hõlstid maha visata ja oleks nalja saanud.

Meil on Ekspressis palju igasugu õlle- ja veini- ja samakatestimisi, ja neid nimetatakse eksperimentideks. Süüakse kõht head ja paremat täis ja siis on see eksperiment. Kobedaid osalusvaatlusi pole kaua olnud.

Kuidas hindad Eesti ajakirjanduses ilmunud osaluseksperimentide kvaliteeti, läbimõeldust?

Üksvahe tegid Marko Reikop ja Anu Välba Ringvaate saates nõ osaluseksperimente. Kord tassis Reikop loomaaias pühvlitele oksti ette ja kirtsutas nina, kui tüügassigade tagant sõnnikut koristas. Kord jooksis Välba tuletõrjujana mööda treppe üles-alla. Alailma oli neil saates mingi elukutsevahetus ja see tüütas totaalselt ära. Ametist, mida nad pidasid, ei saanud mingit ülevaadet, meelde jäid vaid ainult ähkivaid ja hädaldavad saatejuhid. See devalveeris osaluseksperimenti kui meetodit kõvasti.

Õnneks on Pealtnägijas asja tõsiselt võetud. Tallinna taksondust rapiti osaluseksperimenti käigus väga tublilt.

Kas oled märganud eksimusi ajakirjanduseetika vastu?

Eksimusi ajakirjanikueetika vastu näeb igapäevases ajakirjanikutöös alailma.

Tänapäeva toimetajate meelest on väärtust ju sellisel ajakirjanduslikul tekstil, kus kellelegi koht kätte näidatakse; kus kedagi paljastatakse, kus kellegi tegemised avalikuks tehakse, kus tuuakse lugejate ette kellegi lein või valu.

Sageli võetakse toimetustest telefonikõnesid ja lindistatakse vestlusi, ilma et inimene teisel pool toru arugi saaks, et temaga intervjuud tehakse. Ja pärast ütleb ajakirjanik, et te olete avaliku elu tegelane ja mina olen ajakirjanik, mis te arvate, et ma teiega niisama lobisen?

Eetilises plaanis minnakse sageli üle piiri. (Aga võib olla tundub see ainult mulle nii!)

Mulle ei meeldi ajakirjanikud, kes esinevad telefonis kui ülimalt kaastundlikud ja mõistvad ja super-empaatilised tegelased, halisevad ja nuuksuvad koos kannatada-saanutega, lasevad neil oma valu hinge pealt ära rääkida, ja siis lajatab selle kõik mõnuga ajalehte.

Oled teinud ka piire kompavaid eksperimente. Kuivõrd eelnevalt läbi kaalunud oled nende eetilist poolt?

Ma olen olnud õiguse eest väljas ja teinud oma eksperimente, et pöörata tähelepanu olulistele probleemidele. Tõsi. On olnud asju, mida ma ei soovita teistel ajakirjanikel korrata. Ma olen vedanud relvi üle piiri, mis on olnud selgelt seadusevastane tegevus. Praegu kooskõlastaks ma sellise aktsiooni kindlasti vastavate ametitega.

Mõnikord on aga vaja ühiskonda üles äratada ja kõndida eetilisel piiril. Ma ei kahetse, et ma Eesti Politseile valeütlusi andsin, ja rääkisin, et minu auto on ärandatud, sõites ise omaenda autoga mööda linna. See, kui tuimalt suhtus politsei tol ajal autovaraste otsimisse, oli masendav.

Eriti suur oht eetikaga vastuollu minna on väetite ja abitude inimestega suheldes. Olen elanud „vaimuhaigena“ psühhoneuroloogiahaiglas ja kodutuna kodutute öömajas. Olen korraldanud Punamütsikese lavastamise vaimupuudega inimeste hooldekodus.

Sellistel puhkudel tuleb olla äärmiselt pieteeditundeline, et mitte haavata või naeruvääristada väeteid ja rumalaid.

Kuivõrd toimetusega enne vaagite, kas sellist eksperimenti üldse teha tasub?

Eks me ikka vaagime. Aga ajakirjanikul endal on siin ikka otsustaja roll. Õhinal toimetajad võivad koosolekulaua taga käsi hõõrudes kõiksugu asju välja mõelda. Teostaja on aga ajakirjanik ja tulemus jääb ikka tema südametunnistusele.

Lisa 1.5. Intervjuu Tarmo Vahteriga

Mis sinu jaoks on osaluseksperiment?

See võiks olla midagi sellist, kus ajakirjanik läheb ja ise teeb mingi asja läbi ja siis kirjeldab seda.

Niisiis see on eelkõige tegevus?

Jah, see on mingi protseduur. Üldiselt toimub see toimetusest väljas, aga võimalik on ka toimetuse sees teha.

Mis peaks ajendama ajakirjanikku osaluseksperimenti tegema?

Ma arvan, et selleks, et saada informatsiooni, kuidas asjad tegelikult ikkagi käivad. Üks asi on see, kui vaadata, mida teised räägivad, teine see, mida ise näed, koged ja fikseerid. Selles suhtes muutub eksperimendi läbiviija ise peategelaseks.

Isiklik kogemus on niisiis oluline.

Jah. Günter Wallraff (ta on kõige kuulsam osaluseksperimentide tegija Euroopas, ma ei tea, kui vana ta on...60, 70?) teeb endiselt osaluseksperimente, mis ilmuvad saksa lehtedes. Ma olen neist mõndasid lugenud, mis on viimastel aastatel ilmunud. Üks oli selline, kus ta läks tööle pagaritöökotta, mis tegi hästi suurele ketile saia ja leibu, ja siis kirjeldas, kui jube see töö oli ja kuidas töötajatega ei arvestatud – nad kõrvetasid end seal pidevalt ära. See oli suhteliselt jube lugu. Tal on neid veel.

Mis eesmärgiga selliseid lugusid tehakse?

Ma arvan, et eesmärgid võivad olla erinevad. Aga peamine, et saada informatsiooni. Mõni võib tahta ka midagi muuta, aga kui sa seda informatsiooni ei saa, siis ei ole ka lugu ega ka võimalust midagi muuta.

Wallraff peaks masohhist olema, kui ta teeks eksperimente lõbu pärast! Tema võib-olla tahab midagi muuta. Seda peab vaatama iga konkreetse eksperimendi pealt – ilmselt need eesmärgid on erinevad, sõltuvalt juhtumist.

Kas osaluseksperimentis on objektiivsus oluline?

Kuidas nüüd objektiivsust mõõta? Mingid asjad on mõõdetavad. Wallraff kirjeldas ka, kuidas inimesed said kehavigastusi ja neist olid hiljem isegi pildid juures. Pilt on fakt. Kui see on tööõnnetus ja see töökorraldus on suunatud kasumi teenimisele, siis see on kindlasti objektiivne.

Mille poolest erineb osaluseksperiment muust ajakirjandusest?

Selle poolest, et ajakirjanik ise teeb selle asja läbi, mitte ei ole kõrvaltvaataja, vaid on aktiivne

osaline. Põhimõtteliselt ei pea ta tingimata olema peategelane, ta võib minna kusagile sisse ja kirjeldada, mida ta näeb – siis ei ole ta peaosaline. Peaosalised on need, keda ta kirjeldab, aga ta võib ka ise olla peaosaline. Jällegi – sõltuvalt loost.

Mis on osaluseksperimenti eelisteks võrreldes muu ajakirjandusega?

See, et kui ajakirjanik teeb osaluseksperimenti, siis mitte alati, aga väga paljudel juhtudel ei teata, et ta on ajakirjanik. Identiteet on varjatud. Kui inimesed teavad, et ta on ajakirjanik, siis nad käituvad vastavalt.

Kas osaluseksperiment on keele ja stiili poolest erinev?

See sõltub, kuidas seda esitada – see võib olla ka teles. Kui see on paberil, siis on võimalik kasutada otsest kõnet. Kindlasti inimesed räägivad otseses kõnes teisiti, kui nad paberil kirjutavad.

Mis teeb heast osaluseksperimentist hea osaluseksperimenti?

Kui selle käigus selgub midagi, mis on lugejatele oluline.

Oskad sa ehk näiteid tuua?

Kümme - viisteist aastat tagasi mingid tüübid kuulutasid, et võtavad tööle tütarlapsi, siis Kõusaar läks ja tutvus nendega. Nad ei teadnud, nagu ma aru saan, kes ta on. Tüübid soovisid hakata teda kupeldama. Kuna see tegu ei ole Eesti Vabariigis juriidiliselt aktsepteeritav – see on kuritegu –, siis ma arvan, et see näide oli ühiskonna suhtes positiivne.

See oli selline eksperiment, kus ajakirjandus väitis, et toimub kuriteo ettevalmistamine. See oli põhjendatud eksperiment. Eks neid on teisi ka.

Millega peaks üks ajakirjanik arvestama, kui ta läheb osaluseksperimenti tegema?

Ta ei tohi vahele jääda – teda võidakse ära tunda. Sõltuvalt juhutmist võib sellest palju jama sündida – võib-olla ei sünni jama, aga kui inimesed saavad aru, kellega tegu, siis nad muudavad oma käitumist. Sellisel juhul ei ole ka lugu.

Praegu on su vastuses eeldus, et ajakirjaniku juuresolekul käituvad inimesed teisiti.

Ma arvan, et seda tehakse sel juhul, kui teatakse, et midagi toimub. Ega Wallraff ei lähe sinna saiavabrikusse ka niisama tööle. Ta on nii tuntud kuju, et saab pidevalt inimestelt kirju, et kus on midagi halvasti ja tal on valida, kuidas ta oma aega kulutab – kas ta läheb saiavabrikusse või kusagile mujale. Kahtlemata valib ta sellise koha, kus olukord on kõige hullem, et sellest kõige parem lugu saada.

Kui me eeldame, et asjad kõik korras on, siis pole eksperimentil ka mõtet. Ma arvan, et reeglina eesmärk ongi midagi paljastada – kas mingeid ebakohti või midagi muud sellist.

Siin tuleb eetika mängu.

Muidugi tuleb. Aga see on tõlgenduse küsimus. Need ei ole sellised juhtumid, kus on asi selge. Sa pead kaaluma, kas see on põhjendatud või mitte.

Eesti Ekspressis ka?

Ma arvan, et kindlasti. Sa ei saa seda aega kulutada ilmaasjata. Kindlasti on olnud vaidlusi ja kindlasti on jäänud asju tegemata.

Missugused on need kõige suuremad eetilised ohud ?

Kunagi näiteks Madis Jürgen vedas üle piiri relvi, mis olid auto külge seotud. Põhimõtteliselt ta sooritas kuriteo. Teine asi oli see, et ta teatas, et auto on ärandatud ja sõitis mööda linna ringi – politseinike nina alt läbi – ja siis kirjutas loo sellest, et politsei ei otsi autot piisava põhjalikkusega taga, põhimõtteliselt juriidiliselt ta sooritas kurieo. Moraalses mõttes ei sooritanud ta kuritegu, aga siin ongi see küsimus – kas on mõtet teha asju, mis kvalifitseeruvad kuriteoks. Antud juhul kohus ei mõistnud Madist süüdi, aga põhimõtteliselt oleks võinud kohus ka teistsuguse otsuse teha.

Kindlasti on olnud eksperimente, mille puhul me oleme vaielnud. Ühel juhul olin ma osaline – pakuti välja teha lugu sellest, et tegelane Ruhnus tahab minna hülgeid tapma, mida tegelikult teha ei tohi. Temal oli selline lähenemine, et see on traditsiooniline elulaad ja seda tuleb hakata viljelema. Mäletan, et siinsamas laua taga oli vaidlus, et kas minna ja teha selle inimesega lugu või mitte. See oli mõned aastat tagasi, Hõbemäe ajal. Ma ise ütlesin, et see võib kvalifitseeruda keskkonna või loomapiinamise paragrahvi läbi kuriteoks ja minu meelest oleks targem selles mitte osaleda. Fakt on see, et seda lugu ei tehtud. Ma ei tea, kas see tegelane seal Ruhnus läks seda hüljest tapma. Loo idee oli, järelikult oli ka mingi kontakt selle inimesega, kes tahtis traditsioonilist Ruhnu hülgeküttide elu järele proovida. Ma ei tea, kas see kvalifitseeruks osaluseksperimentideks.

Eetikakoodeks toob välja, et ajakirjanik peab tutvustama end enne inimesega rääkimist...

Jaa, aga samas eetikakoodeks näeb ette ka võimalusi eranditeks. See tähendabki seda, et asi on tõlgendatav. Küsimus on, millal see on tõlgendatav ja millal ei ole – aga see sõltub igast konkreetsest juhtumist, ja inimesed võivad seda tõlgendada erinevalt.

Ma arvan, et eksperimentid on lubatud ja seda mingites erinevates piirides. Tulemus peab seda õigustama.

Kui oluline on artiklis põhjendamine, et miks sellist eksperimenti üldse tegema minnakse?

Eks ta ikka oleks hea ära ära põhjendada. Mõne asja puhul see ei vajagi pikka põhjendamist, sest asi on niigi selge. Kui Madis sõitis selle “varastatud” autoga ringi, siis ta tahtis teha lugu sellest, et politsei tegi oma tööd kehvasti, see oli selge. Üldiselt peaks see olema niigi selge, miks eksperimenti tehakse. Muidu tekib küsimus, *miks* ta vajab pikka põhjendamist. Mis ei tähenda, et paar lauset ei tohi olla.

Aga ajakirjanike eelhoiakud? Kas need peaks välja tooma?

Sõltub, millised need on. Meil on eksperimente, kus “kaotasid” rahakoti ära ja said politseist tagasi, kaasaarvatud raha. Ma ei mäleta, kas seal oli eelhoiakuid.

Tõenäoliselt on eksperimendi puhul olemas mingi eeldus, ja see eeldus alati ei realiseeru – võib juhtuda vastupidine. Siis on kaks võimalust: materjali, millest artiklit kirjutada, ei tule üldse, sest me ei saanud, mida ma tahtsime – siis tuleb see kuludesse kanda- ja teine võimalus, kui selgub, et asjad on vastupidi, siis on võimalus see ka kirja panna.

Kuidas Sa hindad Ekspressi eksperimente?

Me pole viimasel ajal vist neid eriti teinud... Mõned on kindlasti märkimisväärsed, kas või seesama Madise autovarguslugu, millega ta lõpuks kohtu alla jõudis. Margo Vaino oli omaette nähtus – kuni ta kohtus süüdi mõisteti. Viktoria hooldushaigla lugu oli kindlasti põhjendatud – sai midagi näidata, ja nagu näha siis hooldushaiglate jamasid erinevates vormides.

Miks päevalehtedes ei ilmu eriti eksperimente?

See võtab aega, aega aga pole. Võiks rohkem muidugi ilmuda, viimasel ajal ei tule eriti.

Viimasel ajal on vist rohkem lõbu pärast neid tehtud.

Võib küll olla. Siin Madis töötas Julianuses – oli võimalus näidata teistsugust maailma, kuhu muidu sisse ei pääse. Aga võib-olla on inimesed ja ühiskond muutunud. Siin võib olla erinevaid põhjuseid.

Kui tänapäeval ajakirjanik hakkaks relvi auto all üle piiri vedama – ma arvan, et see pole selline eksperiment, mida keegi tänapäeval üldse kaaluma hakkaks. Aastal 1993, mil piir oli uus, siis küll, aga tänases kontekstis pole enam mõtet. Sealt tuleks ilmselt kriminaalasi.

Kas sellistel maailmaparandamis-eksperimentidel on üldse tulevikku?

Sellistel, nagu Viktoria tegi – sellisel on ikka küll mõtet. Või sellistel, nagu Günter Wallraff tegi – lähed pagaritöökotta ja lased end ära kõrvetada ja siis karjud avalikult, millised kaabakad nad on. Sellistel eksperimentidel, kus paljastatakse ebaõiglust ja sigadusi, on tulevikku. Mis valdkondades need toimuvad – seda ei oska öelda.

Päevalehes kunagi läks ajakirjanik riigikogu esimehe ukse taha – tal on püstoli makett ja ta lasi iseennast pildistada. Ta tahtis tõestada seda, et teda ei kontrollitud. Peatoimetaja oli siis vist Aavo Kokk, mäletan, et Aavo ütles, et see oli suhteliselt loll eksperiment – sest turvameestel oleks põhimõtteliselt õigus ta maha lasta, kui nad oleks näinud, et keegi seisab seal riigikogu esimehe ukse taga asjaga, mis eemalt vaadates on tulirelv. Turvamehed ei oleks teadnud ju, et see on ajakirjanik, kes püüab pulli teha. Aga kuna ükski turvamees peale ei sattunud, siis tehti pilt ära ja sellega asi lõppes. Võib-olla julgestuses midagi võeti ette – öeldi, et laske sealt masinast nad edaspidi läbi. Kui ma ise Toompeal olen käinud, siis politsei alati ei viitsi sellest masinast läbi lasta inimesi, eriti kui nad teavad neid nägu- ja nimepidi. Mõnikord teevad põhjalikult.

Tõsiseid eksperimente võiks rohkem teha. Lõbusaid ka. Elu ei saa liiga tõsiseks teha.

Kuidas Sa hindad Ekspressi läbimõeldust?

Meil ei ole selliseid ressursse. Inglismaal on tüüp, kes paneb endale mikrofonid külge ja paljastab seal – ta rääkis modelliagentuuri korraldajaga, kuidas ta seal tööd korraldab, pärast lasti see eetrisse. Ma ei mäleta, kas see tüüp lasti lahti, aga mingi jama seal oli. Meil ei ole selliseid vahendeid ja ressursse –aega eelkõige- lisaks see nõuaks erivahendeid, salvestamist salaja. ETV on seda kindlasti teinud, Pealtnägija eelkõige. Aga Ekspressis ma ei mäleta, et oleks sellist salaja salvestamise asja.

Allan Teras oli selline äge püstolreporter ja 90ndate alguses kirjutas ta sellise loo, et ostis mustalt turult relva. Ja ostiski! Ja pärast kirjutas sellest loo. Peale seda Hans Luik naeris, et ta sai esimest korda dividende relva näol. Ma ei tea, mis sellest relvast sai või kas see on alles.